

‘Een klein scribentje over een groot land’¹

De Vereniging van Vrienden der Sovjet-Unie en haar
relaties met de CPN en de SDAP, 1931-1939.

Mark Bos
Annie M.G. Schmidtlaan 58
2251 ZB, Voorschoten
telefoonnummer: 0610739196
studentnummer: 0906301
email: mjbos1990@gmail.com
begeleider: Dr. B. S. van der Steen

Masterthesis Geschiedenis
Studierichting Political Culture & National Identities
Universiteit Leiden
Juni 2016

¹ Rusland van Heden, nr 14, 21 juli 1937.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1: fascisten en sociaalfascisten.....	10
<i>1.1 De SDAP.....</i>	<i>13</i>
<i>1.2 De NSB.....</i>	<i>17</i>
Hoofdstuk 2: kritiek en oppositie.....	22
Hoofdstuk 3: kritiek van gedelegeerden.....	33
<i>3.1 Voorafgaand aan en direct na de reis.....</i>	<i>34</i>
<i>3.2. Negatieve reisverslagen.....</i>	<i>36</i>
Hoofdstuk 4: kritiek van buitenaf.....	42
Conclusie.....	53
Literatuurlijst.....	58

Inleiding

‘EEN WOORD VOORAF.

Dat ik ben overgegaan tot de publicatie van de door mij in verschillende plaatsen gehouden lezing, behelzende een verslag van enige indrukken van mijn bezoek aan de Sowjet-Unie, alsmede van de door mij gevoerde briefwisseling met het [partijbestuur] der [Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, S.D.A.P.] wil ik met een enkel woord rechtvaardigen.

Het Partijbestuur heeft mij als lid der S.D.A.P. geroyeerd “wegens gedragingen die de Partij benadelen.” Indien er werkelijk sprake van was, dat ik handelingen zou hebben verricht, die de partije benadelen, zou ik dit besluit als een rechtmatige straf hebben ondergaan, maar waar ik mij niet bewust ben mij hieraan schuldig te hebben gemaakt, kan ik moeilijk berusten in het leed, dat mij hierdoor wordt aangedaan. Het enige, wat mij op ‘t ogenblik enige bevrediging zou kunnen schenken, is, dat alle belangstellenden van de feiten kennis kunnen nemen, die tot het royement hebben geleid, opdat zij zelf kunnen beoordelen, of deze beslissing van het Partijbestuur op redelijke gronden bewust.

Het zijn vooral mijn vrienden ex-partijgenoten, bekende zowel als onbekende, op wier oordeel ik prijs.’²

Met deze woorden opende Hendrika (Brok-)Troelstra in juli 1935 haar brochure *Ik vraag uw oordeel.... betreffende mijn royement uit de S.D.A.P. en mijn reisindrukken uit de Sowjet-Unie*. Troelstra was voorgedragen om geroyeerd te worden uit haar partij, de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), omdat ze was meegegaan op een reis naar de Sovjet-Unie. Deze reis was georganiseerd door de Vereniging van Vrienden der Sovjet-Unie (VVSU), een mantelorganisatie van de Communistische Partij Nederland (CPN).³ Troelstra vroeg of ze binnen haar partij verslag mocht doen van de reis, maar het partijbestuur zag daar niets in.⁴ Troelstra besloot toen om haar verhaal te vertellen bij bijeenkomsten van de VVSU, waarop het bestuur van de SDAP reageerde door haar voor

² Hendrika Brok-Troelstra, *Ik vraag uw oordeel.... betreffende mijn royement uit de S.D.A.P. en mijn reisindrukken uit de Sowjet-Unie* (Amsterdam 1935).

³ Tot 1935 heet de partij de Communistische Partij Holland. Ter behoeve van consistentie wordt in dit onderzoek de partij aangeduid met de naam CPN, ook wanneer het verwijst naar de partij voor 1935. H. de Vos, *Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd, deel 1* (1976) 197-201 en 213-226.

⁴ Rusland van Heden, nr 28, 13 juli 1935.

te dragen voor royement.⁵ In een poging dat royement te bestrijden, publiceerde ze daarom deze brochure. Het bleek tevergeefs, het royement van Troelstra werd alsnog bekrachtigd.⁶

In de jaren '30 van de 20^e eeuw kende de CPN een aantal mantelorganisaties, organisaties met als doel om 'niet-communisten in beweging [te brengen] voor bepaalde communistische doeleinden'.⁷ Een van de grootste mantelorganisaties van die partij was de VVSU.⁸ Deze vereniging ontstond toen de Vereniging Voor Volkscultuur (VVVC), zich in september 1931 omvormde tot de VVSU met het expliciete doel sympathisanten van de Sovjet-Unie bij elkaar te brengen. De vereniging begon in 1933 met het uitbrengen van een eigen maandblad onder de titel *Rusland van Heden* en groeide in de loop van de jaren '30 uit tot de grootste mantelorganisatie van de CPN met op haar hoogtepunt tussen de 22.000 en 25.000 leden.⁹

De politieke situatie in Nederland tijdens het interbellum werd meestal omschreven als statisch en verzuimd.¹⁰ Het beeld was dat de aantallen kiezers per partij ongeveer gelijk bleven gedurende deze periode. Ook aan de verhoudingen tussen de partijen veranderde relatief weinig.¹¹ Dit beeld wordt met recente studies genuanceerd, zoals in het boek *Nederland in de twintigste eeuw* van Friso Wielenga, waarin geconcludeerd wordt dat 'het veelal bestaande beeld van stilstand, conservatisme en rust onvolledig is'.¹² De rol van de CPN wordt in deze periode vaak als statisch omschreven.¹³ De partij kwam in het laatste deel van de jaren '20 steeds meer onder controle te staan van de Komintern, het internationale samenwerkingsverband van communistische partijen, aangestuurd vanuit de Communistische Partij in de Sovjet-Unie.¹⁴ Dit proces wordt aangeduid met de

⁵ E.J. van der Veen, 'Een Drentse gedeputeerde en zijn onafhankelijke vrouw' in *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 2003 (2003) 51-74.

⁶ Veen, 'Gedeputeerde', 51-74.

⁷ A. A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij* (1972), 57.

⁸ A. Aarsbergen, *Verre paradijzen. Linkse intellectuelen op excursie naar de Sovjet-Unie, Cuba en China* (Utrecht 1988), 37.

⁹ De Jonge, *Communisme*, 64 en Gerrit Voerman, 'Culturele vrienden van de Sovjet-Unie. Het Genootschap Nederland-Nieuw Rusland en de Vereniging Vrienden van de Sovjet-Unie' in *Spiegel Historiael*, nr 11-12 (2001) 504-509, aldaar 507.

¹⁰ Aarsbergen, *Paradijzen*, 60.

¹¹ Friso Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009) 79-125 en J. J. Woltjer, *Recent verleden. De geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1992) 108-128.

¹² Wielenga, *Nederland*, 88.

¹³ Ibidem, 79-125, Gerrit Voerman, *De meridiaan van Moskou. De CPN en de communistische Internationale, 1919-1930* (Groningen 2001) 340-341 en Woltjer, *Verleden*, 108-128.

¹⁴ Voerman, *Merididaan*, 435-436.

term stalinisatie.¹⁵ Vanaf 1930 had de Komintern verstrekkende macht over het beleid van de CPN en raakte de partij in een politiek isolement door haar onvoorwaardelijke steun aan de Sovjet-Unie. Ook kon de partij slecht om gaan met kritieken en had ze een vijandige houding tegenover de meeste andere politieke partijen.¹⁶

Over de geschiedenis van de CPN zijn al meerdere onderzoeken verschenen.¹⁷ Deze onderzoeken zijn vaak vooral gefocust op de partijtop. Zo laat het werk van Gerrit Voerman, *De meridiaan van Moskou*, duidelijk zien dat het partijbestuur van de CPN weliswaar mogelijkheden tot zelfbeschikking had in haar relatie met de Komintern. Er is echter nauwelijks gekeken naar de rol van mantelorganisaties van de CPN, zoals de VVSU, en in welke mate deze mantelorganisaties invloed hebben uitgeoefend op de verhoudingen tussen de politieke partijen in de jaren '30. Over de VVSU, en over CPN-mantelorganisaties in het algemeen, is nog niet veel gepubliceerd: Voerman heeft twee korte artikelen geschreven waarin de VVSU ter sprake komt.¹⁸ Dat is opmerkelijk, gezien het feit dat de vereniging op haar hoogtepunt ongeveer twee keer zoveel leden had als de CPN zelf, die op haar hoogtepunt in de jaren '30 zo'n 11.000 leden had.¹⁹ Veelal is aangenomen dat mantelorganisaties zoals de VVSU in het geheel het beleid van de CPN volgde, waardoor ook zij politiek geïsoleerd waren. Het eerdergenoemde voorbeeld van het royement van Troelstra suggereert echter dat betrokkenheid bij mantelorganisaties gevolgen kan hebben op en binnen een politieke partij. Deze mogelijke invloed van een mantelorganisatie van de CPN wordt daarom nader onderzocht. Deze bijdrage onderzoekt in de eerste plaats in hoeverre de CPN de politiek van de VVSU bepaalde. Verder wordt er gekeken in hoeverre de VVSU politiek geïsoleerd was, door te kijken naar haar relaties met politieke partijen.

Zowel het gebruik van de term mantelorganisatie, als de organisatievorm in het algemeen roepen een aantal vragen op. De term mantelorganisatie wordt vooral gebruikt om de verbondenheid en afhankelijkheid tussen twee organisaties expliciet te benoemen. Omdat mantelorganisaties zelf deze afhankelijkheid vaak proberen te ontkennen of bagatelliseren, zien zij

¹⁵ Robert C. Tucker, *Stalin in Power. The revolution from above 1928-1941* (New York en Londen 1990) 156-162 en Voerman, *Meridiaan*, 436-438.

¹⁶ Voerman, *Merididaan*, 340-341.

¹⁷ Idem, De Jonge, *Communisme*, Voerman, *Merididaan*, 436-438, W. van Ravesteyn, *De wording van het communisme in Nederland 1907-1925*, (Amsterdam 1948) en Ger Verrips, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* (1995).

¹⁸ Voerman, 'Culturele', 504-509 en Gerrit Voerman, 'Nederlandse vrienden van de Sovjet-Unie', in *Thematijdschrift Nederland-Rusland* 3 (2013) 76-79.

¹⁹ Idem.

de term mantelorganisatie als een negatieve omschrijving. Communistische organisaties zoals de VVSU en CPN omschreven mantelorganisaties liever als 'massaorganisaties'.²⁰ Voor dit onderzoek is gekozen om de term mantelorganisaties aan te houden, omdat de verhoudingen tussen de CPN en VVSU, en de invloeden van de CPN onderzocht worden. Van de vereniging is vastgesteld dat het een mantelorganisatie van de CPN was.²¹ Dit onderzoek neemt dat over en focust zich op de mogelijke gevolgen en implicaties van die verstandshouding, waarbij de term mantelorganisatie gebruikt wordt om de verbondenheid tussen de twee organisaties kenbaar te maken.

Mantelorganisaties als organisatievorm werden door de CPN opgezet om te functioneren als op papier losstaande organisaties, waarbij de CPN achter de schermen invloed uit kon oefenen. Zo was een overgroot deel van de bestuursleden van de VVSU lid van de CPN, en waren ze daar door de partij geplaatst.²² Het doel van zo'n organisatie was om niet-communisten in te zetten voor communistische doeleinden en die te betrekken bij de organisatie. Met het groeien van een organisatie kwamen er meer leden die sympathiseerden met de ideologie van de mantelorganisatie, maar niet per se met de politiek van de CPN. Hierdoor ontstond er een interne spanning. De organisatie droeg uit dat ze losstond van de CPN, maar de CPN bleek vergaande invloed te hebben, tot onvrede van sommige verenigingsleden: de organisatie diende geheel losstaand te zijn, en dus niet door de CPN beïnvloed te worden. Hier lag voor de CPN het risico dat een mantelorganisatie ander beleid ging voeren dan wat de CPN voor ogen had; het doel van de mantelorganisatie kon daarmee in gevaar komen. Hierdoor kent een mantelorganisatie door haar functie een aantal problematische spanningen. Er is nog onvoldoende bekend hoe zowel de CPN, het bestuur van de mantelorganisatie, als de leden van beide organisaties, omgingen met deze spanningen en wat dat voor gevolgen had voor het bestaan en functioneren van de mantelorganisatie. Om daar meer inzicht in te krijgen wordt er in dit onderzoek gekeken naar de VVSU in haar functie als mantelorganisatie van de CPN.

De onderzoeksperiode start in 1931, omdat de VVVC zich dan omvormt tot de VVSU en zich uitgesproken met haar doel als Sovjet-Uniesympathisant gaat bezighouden. Het laatst bekende

²⁰ Voerman, 'Culturele', 504-509 en Voerman, 'Nederlandse', 76-79.

²¹ Idem, De Jonge, *Communisme*, 57 en Verrips, *Dwars*, 20.

²² Rusland van Heden, nr 26, 30 juni 1935 en Henny Buiting, 'Reve, Gerardus Johannes Marinus van het' in *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, 7 (1998) 181-188, via <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/reve>, geraadpleegd op 14 juni 2016.

bericht van de VVSU stamt uit december 1939.²³ In 1940 wordt de CPN na de inval van Duitse troepen verboden. Omdat er uit dat jaar echter geen bronnenmateriaal vanuit de VVSU te vinden is, eindigt de onderzoeksperiode in 1939. De leidende vraag in dit onderzoek bestaat uit twee delen. Het eerste deel van dit onderzoek gaat in op de vraag: 'In hoeverre werd de politiek van de VVSU bepaald door de CPN in de periode 1931-1939?' Het tweede deel behandelt de vraag: 'In hoeverre slaagde de VVSU erin om invloed uit te oefenen op politieke partijen, door reizen die de vereniging organiseerde naar de Sovjet-Unie, in de periode 1931-1939?'

Om antwoord te krijgen op deze twee vragen, wordt eerstgenoemde onderzoeksvraag behandeld in de eerste twee hoofdstukken, en de tweede onderzoeksvraag in de daaropvolgende twee hoofdstukken. Daarom wordt eerst gekeken in hoeverre de officiële houding van de VVSU ten aanzien van twee politieke partijen in Nederland, de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) en de SDAP, overeen kwam met de houding van de CPN ten aanzien van die partijen. Dat wordt gedaan aan de hand van berichten in de kranten die beide organisaties uitbrachten, respectievelijk *Rusland van Heden* en *De Tribune*.²⁴ Daarna wordt er gekeken naar de wijze waarop de vereniging omging met interne kritiek en oppositie. Dit wordt in hoofdstuk 2 uiteengezet, en vergeleken met de manier waarop de CPN met kritiek en oppositie omging. Het tweede gedeelte richt zich op de manier waarop de vereniging de beeldvorming over de Sovjet-Unie probeerde te beïnvloeden door middel van het organiseren van reizen naar de Sovjet-Unie. Daarbij ligt de focus op de discussie tussen de vereniging en de SDAP. Het eerste deel daarvan, hoofdstuk 3, richt zich op de manier waarop de vereniging invloed probeerde uit te oefenen op deze reizigers in de periode vlak voor en na de reis, en wat er gebeurde als reizigers niet overtuigd uit de Sovjet-Unie terugkwamen. Het laatste deel, hoofdstuk 4, onderzoekt wat er gebeurde wanneer reizigers wel overtuigd terugkwamen en hoe de vereniging (de verslagen van) deze reizigers probeerde te beïnvloeden.

Omdat de focus van dit onderzoek ligt op de politiek van de vereniging, wordt er voornamelijk gekeken naar punten waarop de ideologie duidelijk overeenkwam met de CPN, en momenten waarop dat juist niet het geval was. Dit wordt gedaan aan de hand van een aantal casestudies. Het is daarmee onmogelijk een integraal historisch overzicht te geven van het doen en

²³ 'Betreft landelijke conferentie op 23 en 24 december a.s. Aan alle afdelingen', brief van 12 december 1939, in archief Cornelis Rose, Collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

²⁴ Het weekblad *Rusland van Heden* was in 1933 en 1934 nog een maandblad, en heette in 1937 tijdelijk *Geïllustreerd weekblad Nederland-Rusland*.

laten van de VVSU; dat poogt dit onderzoek dan ook niet te doen. Aan de hand van deze casestudies worden een aantal momenten van de vereniging uitgelicht, waarop de vereniging bijvoorbeeld duidelijk in lijn, of juist niet in lijn, met de CPN handelde.

Voor dit onderzoek zijn een aantal typen bronnen gebruikt, zoals krantenberichten en persoonlijke archieven, die allen beperkingen kennen. De berichten in deze kranten zijn vanuit een bepaalde organisatie geschreven, waardoor ze gekleurd zijn, en dus geen neutrale weergave bieden van historische gebeurtenissen. Zo zijn bijvoorbeeld berichten uit *Rusland van Heden* lovend over de Sovjet-Unie. Dat is te verklaren door het beleid en de politieke voorkeur van de VVSU, aangezien zij een positief beeld van de Sovjet-Unie de wereld in wilde brengen. De wijze waarop en met welke woorden een krant ervoor kiest nieuws te publiceren, en in hoeverre een krant kiest om bepaalde aspecten van het bericht meer uit te lichten om een specifieke lezing van het bericht te bewerkstelligen, wordt *framing* genoemd.²⁵ Het is dus bij de analyse van deze berichten van belang hiervan bewust te zijn. De krantenartikelen geven daarbij goed de mogelijkheid om deze *framing* in kaart te brengen en te kijken wat dat voor effect heeft op de relatie tussen deze verschillende organisaties. De wijze van *framing* van deze twee kranten wordt met elkaar vergeleken, om zo overeenkomsten en verschillen kenbaar te maken.²⁶ Alle gebruikte edities van *Rusland van Heden* zijn geraadpleegd via het Internationaal Instituut van Sociale Geschiedenis ten Amsterdam.²⁷

Persoonlijke archieven, zoals het archief van Cornelis Rose, zijn selectief door een of meerdere personen samengesteld.²⁸ Het zijn daarmee geen complete overzichten van historische gebeurtenissen. Persoonlijke of politieke voorkeuren of betrokkenheid hebben een rol gespeeld bij de samenstelling van het archief, waardoor de inhoud ervan gekleurd is. Een persoonlijk archief geeft echter toch veel mogelijkheden tot het analyseren van de interne relaties van een organisatie. Het persoonlijke archief van Rose bevat briefwisselingen tussen leden en verenigingsbestuurders, evenals tussen bestuurders van districten en het algemene verenigingsbestuur van de VVSU. Volgens Rose

²⁵ Peter Zvagulis, 'Monitoring anti-minority rhetoric in the Czech print media: A critical discourse analysis' in *Journal of Language and Politics*, 13, 1 (2014) 153-158.

²⁶ T. Smits, 'Problems and possibilities of digital newspaper and periodical archives' in *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 36 (2014) 139-146, M van Groesen, 'Digital Gatekeeper of the past: Delpher and the emergence of the press in the Dutch Golden Age' in *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 38 (2015) 9-19 en K. Van Krieken, 'Using digital archives in quantitative discourse studies: methodological reflections' in *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 38 (2015) 43-50.

²⁷ *Rusland van Heden*, plaatsingsnummers IISG ZK 17416 en PM ZK 61627, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

²⁸ Archief Cornelis Rose, Collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

waren deze stukken belangrijk genoeg om te archiveren. De samenstelling van dat materiaal laat dus ook zien wat Rose belangrijke brieven of publicaties vond. Omdat Rose zich gedurende zijn tijd bij de VVSU aansluit bij een oppositiebeweging, geeft zijn archief ook inzicht in de belevingen en meningen van opposanten en dissidenten binnen de VVSU. Door dit soort archiefmateriaal kunnen discussies binnen de vereniging geanalyseerd worden, waaruit kan blijken wat er in welke mate bespreekbaar was, en hoe daarop gereageerd werd, zowel door individuele leden als vanuit het verenigingsbestuur.

Ook geeft dit onderzoek inzicht in een aantal bredere historische onderzoeksgebieden. Zo kan de verhouding tussen de VVSU en de CPN inzicht geven in een breder beeld van de verhoudingen tussen mantelorganisaties en diens controlerende organisatie. Onderzoek naar de verhoudingen tussen deze twee soorten organisaties zijn ook in actuele zaken relevant, omdat de discussie over mantelorganisaties nog steeds aanwezig is. Zo stond de neutraliteit van Kenniscentrum Suiker en Voeding onder druk in 2013, toen bleek dat zij werden gefinancierd en bestuurd door de Suiker Unie.²⁹ Ook een discussie in 2015 rondom de financiering van anti-EU-organisaties vanuit de Russische overheid is hier een voorbeeld van.³⁰ Dit onderzoek draagt dus bij aan inzichten in het functioneren van mantelorganisaties, en in hoeverre een mantelorganisatie over eigen zeggenschap kan beschikken over haar beleid, en de gevolgen daarvan op haar functioneren, op de relatie met haar controlerende organisatie en met andere organisaties.

²⁹ Sander Rietveld, televisieprogramma Zembla *De zoete verleider*, videodocumentaire, via http://www.npo.nl/zembla/21-02-2013/VARA_101306867, geraadpleegd op 3 maart 2016

³⁰ Peter Blasic 'Financiert het Kremlin anti-EU partijen?' in *HP de Tijd*, 5 januari 2015, via <http://www.hpdetijd.nl/2015-01-05/financiert-het-kremlin-anti-eu-partijen/>, geraadpleegd op 3 maart 2016.

Hoofdstuk 1: fascisten en sociaalfascisten

‘Onze ergste vijanden?

[...] Liever draag ik de naam van half-Communist, dan van half fascist! Liever verdedig ik Communisten dan fascisten! En schamen voor deze benaming? Och beste vrienden, waar Karl Marx en Friedrich Engels zich niet voor hebben geschaamd, behoeven wij het ook niet te doen.’³¹

Over het communisme, het fascisme en de sociaaldemocratie publiceerde de VVSU met grote regelmaat stukken in haar weekblad *Rusland van Heden*. Daarin kwam haar houding ten aanzien van deze politieke stromingen naar voren, bijvoorbeeld zoals in het bovenstaande citaat. Dit hoofdstuk zet uiteen in hoeverre de politiek van de VVSU die hierin beschreven werd overeenkwam met die van de CPN, en in hoeverre het ideologische beleid van de VVSU door de CPN bepaald werd. Daarna wordt onderzocht in welke mate deze ideologie van de VVSU door de CPN bepaald of gestuurd werd. Dit wordt onderzocht door de relatie die de VVSU had met twee politieke partijen te analyseren, te weten de SDAP en de NSB, in de jaren dertig. Die relaties worden dan vergeleken met de relatie die de CPN had met die partijen, om zo de ideologische overlappingsen en verschillen in kaart te brengen.

De vereniging volgde op een aantal punten de politiek van de CPN. De stalinisatie van de CPN zorgde voor een verheerlijking van Stalin als persoon en zijn politiek, en zorgde ervoor dat aanhangers van Leon Trotski, trotskisten, werden weggezet als verraders, terroristen en contrarevolutionairen. De aanval op de trotskisten en de verheerlijking van Stalin kwamen ook terug in *Rusland van Heden*. Zo zou Trotski ‘scherpe aanvallen op de Sovjetregering’ verspreiden als ‘ideologisch voorbereidingswerk voor de vorming van contrarevolutionaire terreurgroepen.’³² Volgens de VVSU was het ‘landverraad en sabotage der Trotskisten volkomen bewezen’.³³ Vanter schreef in 1938 ook een paginagroot artikel over Trotski en zijn aanhangers onder de titel ‘Trotskisten, handlangers der fascist’.³⁴ Aan Stalin werd een geheel themanummer gewijd en bij artikelen over hem stonden veelal titels of tussenkoppen als ‘Stalin geen dictator!’ en ‘waarom eert men Stalin?’³⁵ Het was niet heel bijzonder dat de VVSU op deze gebieden de lijn volgde van de CPN. De vereniging nam als mantelorganisatie van de CPN dergelijke berichten vanuit de Sovjet-Unie voor

³¹ *Rusland van Heden*, nr 20, 19 mei 1935.

³² *Rusland van Heden*, 27 januari 1936.

³³ *Rusland van Heden*, 7 februari 1937.

³⁴ *Rusland van Heden*, 15 januari 1938.

³⁵ *Rusland van Heden*, extra uitgave Stalin, 1937 en *Rusland van Heden*, 21 augustus 1937.

waar aan. Interessanter is het om te kijken naar situaties waarin de VVSU in bepaalde mate afweek van de lijn van de CPN, en waarom. Daarom wordt er gekeken naar de relatie die de vereniging had ten aanzien van de SDAP en de NSB.

Er is om twee redenen gekozen voor de SDAP en de NSB. Ten eerste nam de CPN een sterke ideologische positie in ten aanzien van de SDAP en de NSB; de exacte positie van de CPN wordt verderop per partij nader toegelicht. Door die duidelijke stellingname van de CPN kan gekeken worden in hoeverre de VVSU die overnam. Daarnaast werd er vanuit de VVSU veel over de sociaaldemocraten en fascistten geschreven, waardoor er afdoende bronnenmateriaal is om een vergelijking te maken tussen de standpunten van de vereniging en die van de CPN. De vergelijking wordt gedaan aan de hand van de standpunten die de VVSU en de CPN plaatsten in hun officiële bladen, respectievelijk *Rusland van Heden* en *De Tribune*. Deze bladen stonden onder toezicht van een partij- of verenigingsgezinde redactie, en de uitlatingen erin gelden een representatie van de ideologie van de vereniging of partij. Het gaat er hier dus om wat de vereniging en partij naar buiten poogden te brengen, hoe zij zichzelf presenteerden, en hoe zij zichzelf opstelden tegenover de andere twee partijen. De neutraliteit of validiteit van deze beweringen is daarbij van ondergeschikt belang en daar zal derhalve niet uitgebreid bij worden stilgestaan.

Over haar eigen doelen was de VVSU altijd duidelijk. De statuten omschreven de doelen van de vereniging als het verspreiden van kennis over de Sovjet-Unie en 'contact tot stand brengen tusschen de arbeiders en boeren der S. U. en van Nederland, en hun organisaties'.³⁶ In *Rusland van Heden* liet de VVSU vaak een variatie daarop horen, namelijk 'de leugen en de laster te weerleggen, en de waarheid over de Sowjet-Unie te verspreiden, maar ook *het zwijgen over de Sowjet-Unie te breken*'.³⁷ Daarmee ging de VVSU de strijd aan met organisaties en partijen die volgens haar laster en leugens over de Sovjet-Unie verspreidden, zoals de SDAP en de NSB.³⁸

³⁶ 'Statuten der Vereeniging van Vrienden der Sowjet-Unie' in Archief Cornelis Rose, Collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

³⁷ *Rusland van Heden*, nr 23, 9 juni 1935, *Rusland van Heden*, nr 26, 30 juni 1935, *Rusland van Heden*, nr 28, 13 juli 1935, *Rusland van Heden*, nr 31, 4 augustus 1935, *Rusland van Heden*, nr 9, 16 september 1934, 3, *Rusland van Heden*, nr 10, 23 september 1934, 3-4 en *Rusland van Heden*, nr 17, 11 november 1934.

³⁸ *Rusland van Heden*, nr 6, oktober 1933, 11, *Rusland van Heden*, nr 9, 16 september 1934, 3-4 en *Rusland van Heden*, nr 10, 23 september 1934, 3-4, *Rusland van Heden*, nr 17, 26 april 1936, *Rusland van Heden*, nr 19, 10 mei 1936, *Rusland van Heden*, nr 2, april 1933, 2, *Rusland van Heden*, nr 9, 16 september 1934, 9, *Rusland van Heden*, nr 15, 28 oktober 1934, 5 en *De Tribune*, 9 januari 1934, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010482483:mpeg21:p008>; geraadpleegd op 18 mei 2016.

De VVSU had, als mantelorganisatie van de CPN, het doel om niet-communisten te overtuigen en in beweging te brengen voor communistische doeleinden.³⁹ De berichten over de Sovjet-Unie vanuit de VVSU waren erg rooskleurig en waren in lijn met berichten vanuit de CPN en Komintern.⁴⁰ De vereniging hielp dus met het verspreiden van communistische propaganda en daarmee vervulde de vereniging het doel dat de CPN haar had gegeven. Gedurende het bestaan van de vereniging stroomden er veel leden van de VVSU door naar de CPN.⁴¹ De vereniging probeerde ook steeds nieuwe sympathisanten binnen te halen als leden, en probeerde samen te werken met andere organisaties, om zo een groter draagvlak te creëren voor het bewerkstelligen van communistische doelen. Ook riep de vereniging haar leden actief op om haar standpunten kenbaar te maken buiten de vereniging bij andere organisaties of partijen waar deze leden actief waren. Op deze manier verspreidden leden van de VVSU dus Sovjetpropaganda; dat was precies het doel dat de CPN met de VVSU voor ogen had.

De vereniging ontkende zelf gedurende haar gehele bestaan een mantelorganisatie van de CPN te zijn; 'dat de VVSU een mantelorganisatie der C.P.H. zou zijn is een praatje!'⁴² 'De V.V.S.U. [heeft] niet meer met de C.P.H. te maken dan met de S.D.A.P.'⁴³ De vereniging verklaarde zichzelf altijd 'bovenpartijdig' en ontkende banden met de CPN.⁴⁴ Veel andere partijen en organisaties, zoals de SDAP, beschouwden en behandelden de vereniging als mantelorganisatie van de CPN en wensten daardoor niet met haar samen te werken.

De overlap tussen de VVSU en de CPN was aanzienlijk; minstens een derde van leden van de CPN was ook lid bij de vereniging.⁴⁵ Een groot deel van het verenigingsbestuur bestond uit leden van de CPN, zo bleek uit een reactie van CPN-lid en VVSU-bestuurslid Gerard Vanter, die stelde:

'[...] dat onder [de] woordvoerders [van de V.V.S.U.] en haar leiding een overwegend aantal communisten zijn, aangesloten bij de C.P.H. – dat is niet de schuld der betreffende functionarissen.'⁴⁶

³⁹ De Jonge, *Communisme*, 57.

⁴⁰ Verrips, *Dwars*, 20, Voerman, 'Culturele', 504-508 en Voerman, 'Nederlandse', 76-79.

⁴¹ De Jonge, *Communisme*, 56-57.

⁴² Rusland van Heden, nr 28, 13 juli 1935.

⁴³ Rusland van Heden, nr 26, 30 juni 1935.

⁴⁴ Rusland van Heden, nr 23, 9 juni 1935, Rusland van Heden, nr 26, 30 juni 1935, Rusland van Heden, nr 28, 13 juli 1935, Rusland van Heden, nr 31, 4 augustus 1935, Rusland van Heden, nr 9, 16 september 1934, 3, Rusland van Heden, nr 10, 23 september 1934, 3-4 en Rusland van Heden, nr 17, 11 november 1934.

⁴⁵ In een interview met S.D.A.P.-lid Hendrika Troelstra werd gesproken van 16000 VVSU leden, '5 a 6000' CPN-leden en 'hoogstens een paar duizend' CPN-leden die ook lid zijn bij de vereniging. Rusland van Heden, nr 28, 13 juli 1935.

Vanter meldde in een ander artikel in *Rusland van Heden* dat sommige VVSU-districten voor '60 procent uit niet-communisten' bestonden.⁴⁷ Het artikel deed een poging de invloed van communisten beperkt te laten lijken, maar bevestigde de grote overlap vooral: blijkbaar was het uitzonderlijk dat slecht 40% van een district uit communisten bestond.

Enerzijds poogde de vereniging sympathisanten uit andere partijen bij de vereniging te betrekken, bijvoorbeeld uit de sociaaldemocratische hoek, in de hoop dat ze lid zouden worden van de vereniging. Anderzijds sprak de vereniging zich soms fel uit tegen bepaalde politieke partijen en organisaties, waardoor het samenwerken met en leden werven bij die partijen en organisatie bemoeilijkt werd. Deze duale politiek kenmerkte de VVSU in een groot deel van haar doen en laten als mantelorganisatie van de CPN. Hierdoor kwam de positie van de VVSU als mantelorganisatie onder druk te staan, omdat het werven van sympathisanten op deze manier bemoeilijkt werd. Dit was duidelijk te zien in de politiek die de vereniging bedreef met betrekking tot de SDAP.

1.1 De SDAP

De CPN had over het algemeen een vijandige houding tegenover de SDAP, al sinds de CPN zich had afgesplitst van de SDAP in 1909.⁴⁸ De relatie tussen beiden verslechterde verder vanaf 1928, toen de CPN, op aansturen van de Komintern, sociaaldemocraten steevast voor 'sociaalfascisten' ging uitmaken.⁴⁹ Vanaf 1929 verscheen de term geregeld in het CPN-dagblad *De Tribune* en werd het gebruikt om de sociaaldemocraten in het algemeen aan te duiden.⁵⁰ De term werd niet alleen gebruikt om (leden van) de SDAP aan te duiden: zo werden sociaaldemocraten als de destijds Duitse president Paul Löbe en de Franse minister Albert Thomas ook voor sociaalfascisten uitgemaakt.⁵¹

In 1935 vond op dit vlak een omslag plaats in de politiek van de CPN ten aanzien van de SDAP. In dat jaar werd er op een congres van de Komintern een resolutie aangenomen, waarin stond dat de communistische partijen een antifascistisch eenheidsfront dienden te vormen met de

⁴⁶ *Rusland van Heden*, nr 26, 30 juni 1935.

⁴⁷ *Rusland van Heden*, nr 17, 11 november 1934.

⁴⁸ De Jonge, *Communisme*, 9-12 en 56 en Verrips, *Dwars*, 17-29.

¹⁵ Voerman, *Meridiaan*, 340-341, Verrips, *Dwars*, 42 en De Jonge, *Communisme*, 56.

⁵⁰ De zoekterm 'sociaalfascist' leverde 196 resultaten op in *De Tribune* in de periode 1929-1939, waarvan het eerste bericht van 4 februari 1929 was. Via

www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=sociaalfascist&page=1&coll=ddd, geraadpleegd op 29 maart 2016.

⁵¹ *De Tribune*, nr 106, 4 februari 1929, 4 en *De Tribune*, nr 71, 23 december 1929, 1, via

www.delpher.nl/nl/kranten, geraadpleegd op 29 maart 2016.

sociaaldemocraten.⁵² De vijandige politiek tegenover de sociaaldemocraten vanuit de Komintern kwam daarmee ten einde. De CPN paste haar beleid hierop aan en begon pogingen te doen om een samenwerking met de SDAP te realiseren. Zo deed het partijbestuur van de CPN in 1936 een voorstel aan de SDAP om een eenheidslijst op te stellen bij de komende verkiezingen.⁵³ In deze context sprak de CPN ook van de 'kameraden van de SDAP'.⁵⁴ De term 'sociaalfascist' kwam na 1934 nog maar zelden voor in *De Tribune* en *Het Volksdagblad*, de voortzetting van het CPN-dagblad. De term kwam slechts zes keer voor in de periode 1935-1939, waarbij de term slechts één keer gebruikt werd om de SDAP aan te duiden. Dat stond in contrast met de 212 keer dat de term gebruikt was in de periode 1929-1934.⁵⁵ Aan deze verzoeken tot samenwerking werd door de SDAP geen gehoor gegeven. De relatie tussen de CPN en SDAP verslechterde zelfs nog verder, onder andere door de verdediging van de zuiveringen en showprocessen van Stalin door de CPN.⁵⁶ Ondanks deze pogingen van de CPN om met de SDAP samen te werken, verslechterde de relatie tussen de SDAP en CPN na 1935.

De VVSU had gedurende de jaren '30 een tweeledig beleid ten aanzien van de SDAP: een deel van het contact was vijandig, en een deel van het contact waren pogingen tot samenwerkingen en verbroedering. Dat was opmerkelijk, omdat de CPN vanaf 1935 juist eenduidig samenwerkingen met de SDAP probeerde te realiseren. De vereniging probeerde actief leden van de SDAP bij de vereniging te betrekken in de hoop ze over te halen om lid te worden van de VVSU. Daar was de vereniging af en toe succesvol in: sommige SDAP-leden konden worden overgehaald om zich actief te maken voor de VVSU, of er zelfs lid te worden. De keerzijde daarvan was dat de relatie met de SDAP als partij steeds verder onder druk kwam te staan, omdat de SDAP niet van gediend was van deze overtuigingspraktijken. De SDAP ging zich daardoor steeds verder distantiëren van de vereniging, tot royementen van dubbelleden en VVSU-sympathisanten aan toe in 1935.

De vijandige politiek van de CPN ten aanzien van de SDAP werd vanaf 1933 ook door de VVSU gevoerd, maar de vereniging deed ook verscheidene pogingen met de SDAP en haar leden te

⁵² Verrips, *Dwars*, 10.

⁵³ *De Tribune*, nr 224, 17 juli 1936, via www.delpher.nl/nl/kranten, geraadpleegd op 29 maart 2016.

⁵⁴ *De Tribune*, nr 120, 11 maart, 1936, via www.delpher.nl/nl/kranten, geraadpleegd op 29 maart 2016.

⁵⁵ Zoekresultaten met de term 'sociaalfascist' in de periodes 1929-1934 en 1935-1939 in *De Tribune* in Delpher, via [http://www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=sociaalfascist&facets\[papertitle\]\[\]=De+tribune+%3A+soc.+de m.+weekblad&facets\[periode\]\[\]=0|20e+eeuw|&facets\[periode\]\[\]=1|20e+eeuw|1930-1939|&page=1&maxperpage=50&coll=ddd](http://www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=sociaalfascist&facets[papertitle][]=De+tribune+%3A+soc.+de m.+weekblad&facets[periode][]=0|20e+eeuw|&facets[periode][]=1|20e+eeuw|1930-1939|&page=1&maxperpage=50&coll=ddd), geraadpleegd op 7 april 2016.

⁵⁶ Verrips, *Dwars*, 27-30.

verbreedere.⁵⁷ De vijandige uitlatingen waren veelal te omschrijven als ietwat afgezwakte uitlatingen van wat er door de CPN werd gezegd.⁵⁸ De VVSU vond sociaaldemocratie geen echt socialisme; het 'ware, zuivere socialisme' was het communisme.⁵⁹ In *Rusland van Heden* werden SDAP-leden uitgemaakt voor 'half-fascist[en]' of beschuldigd van 'vergoelijkend, meegaand en tolererend' handelen ten aanzien van fascistten, maar ze werden nooit expliciet voor (sociaal)fascisten uitgemaakt.⁶⁰ De andere lijn die de vereniging volgde ten aanzien van de SDAP was er een van verzoening en samenwerkingspogingen. De vereniging beriep zich hierbij geregeld op een ideologische socialistische band met de SDAP-leden, in de hoop SDAP-ers over te halen zich bij de VVSU te voegen.⁶¹ Omdat deze tactiek uitging van gemoedelijke relaties tussen de SDAP, de vereniging en hun beide leden, zag de VVSU zich genoodzaakt de toon en vorm van de vijandige uitlatingen ietwat af te zwakken in vergelijking met de toon die de CPN voerde. Dat verklaart waarom de VVSU wel verwijzingen maakt naar sociaalfascisme in relatie tot de SDAP, maar ze de partij er nooit expliciet voor uitmaakte.

De VVSU ondernam meerdere pogingen om leden van de SDAP te betrekken bij activiteiten van de vereniging, bijvoorbeeld door advertenties te plaatsen van bijeenkomsten in het dagblad van de SDAP, *Het Volk*.⁶² Ook deed de vereniging pogingen om leden van de SDAP dubbellid te laten worden bij de VVSU. Vervolgens riep de vereniging al aanwezige dubbelliden op om binnen de SDAP de standpunten van de vereniging ten aanzien van de Sovjet-Unie te verkondigen.⁶³ Zo schreef oud-SDAP-lid A. Cardozo in 1934 een paginagroot artikel in *Rusland van Heden* onder de titel: 'Waarom moet een sociaal-democraat lid worden van de V.V.S.U.?'. Daarin probeerde hij SDAP-leden te overtuigen dat ze lid moesten worden van de vereniging, zodat die zich hard konden maken voor de

⁵⁷ Idibem, 57, *Rusland van Heden*, nr 16, 4 november 1934, 24 en *Rusland van Heden*, nr 1, 5 januari 1936⁵⁷

⁵⁸ *Rusland van Heden*, nr 2, april 1933, 2, *Rusland van Heden*, nr 6, oktober 1933, 11, *Rusland van Heden*, nr 9, 16 september 1934, 3-4 en 9, *Rusland van Heden*, nr 10, 23 september 1934, 3-4, *Rusland van Heden*, nr 15, 28 oktober 1934, 5, *Rusland van Heden*, nr 21, 9 december 1934, *Rusland van Heden*, nr 15, 14 april 1935, *Rusland van Heden*, nr 17, 26 april 1936, *Rusland van Heden*, nr 19, 10 mei 1936, De Jonge, *Communisme*, 56-57 en Voerman, *Meridiaan*, 467-468.

⁵⁹ *Rusland van Heden*, nr 20, 19 mei 1935.

⁶⁰ Idem en *Rusland van Heden*, nr 17, 11 november 1934.

⁶¹ *Rusland van Heden*, nr 16, 4 november 1934, *Rusland van Heden*, nr 2, april 1933, 2, *Rusland van Heden*, nr 9, 16 september 1934, 9 en *Rusland van Heden*, nr 15, 28 oktober 1934, 5.

⁶² *Rusland van Heden*, nr 1, 5 januari 1936.

⁶³ *Rusland van Heden*, nr 16, 4 november 1934, *Rusland van Heden*, nr 2, april 1933, 2, *Rusland van Heden*, nr 9, 16 september 1934, 9 en *Rusland van Heden*, nr 15, 28 oktober 1934, 5.

erkenning van en waarheden over de Sovjet-Unie.⁶⁴ Hier werden de SDAP'ers 'sociaal-demokratische kameraden' genoemd en Cardozo sloot af met de oproep:

'Een goede daad
Als Sociaal-demokraat?
In de V.V.S.U.
Maar, dan NU!!'⁶⁵

Ook deed de vereniging pogingen om zoveel mogelijk leden van de SDAP mee te laten gaan op door de vereniging georganiseerde reizen naar de Sovjet-Unie.⁶⁶

De relatie tussen de SDAP en de VVSU was niet heel gemoedelijk. De SDAP zag de vereniging als mantelorganisatie van de CPN en distantieerde zich daarom van de vereniging.⁶⁷ De partij had haar lidmaatschap en het lidmaatschap bij de CPN eerder al als onverenigbaar verklaard en in 1935 besloot de partij dat dit ook gold voor mantelorganisaties van de CPN zoals de VVSU.⁶⁸ Dat leidde vanaf 1935 tot een reeks royementen van leden van de SDAP in verband met hun lidmaatschap of betrokkenheid bij de vereniging.⁶⁹

Na de reeks royementen van SDAP-leden door betrokkenheid bij de VVSU in 1935 poogde de VVSU nog eenmaal samen te werken met de SDAP, toen zij 'onze vrienden, in en buiten de SDAP' opriep om de boodschappen van de VVSU daar kenbaar te maken.⁷⁰ Het overgrote deel van de berichten in *Rusland van Heden* na 1935 bestond echter vooral uit aanvallen, beschuldigingen of beledigingen tegenover de SDAP of haar leden.⁷¹ De verhoudingen tussen de VVSU en de SDAP

⁶⁴ Rusland van Heden, nr 16, 4 november 1934, 24

⁶⁵ Idem.

⁶⁶ Rusland van Heden, nr 6, 10 februari 1935.

⁶⁷ Rusland van Heden, nr 17, 11 november 1934 en Rusland van Heden, nr 15, 14 april 1935.

⁶⁸ Rusland van Heden, nr 16, 4 november 1934, 24.

⁶⁹ Rusland van Heden, nr 20, 19 mei 1935, Rusland van Heden, nr 21, 26 mei 1935, Rusland van Heden, nr 28, 13 juli 1935, Rusland van Heden, nr 31, 4 augustus 1935, Rusland van Heden, nr 49, 8 december 1935, Rusland van Heden, nr 51, 29 december 1935, Rusland van Heden, nr 3, 19 januari 1936, Rusland van Heden, nr 10, 8 maart 1936, Rusland van Heden, nr 11, 15 maart 1936, Geïllustreerd weekblad Nederland-Rusland, nr 12, 21 maart 1937 en Verrips, *Dwars*, 20.

⁷⁰ Rusland van Heden, nr 17, 26 april 1936.

⁷¹ Rusland van Heden, nr 2, 10 januari 1937, Rusland van Heden, nr 11, 14 maart 1937, Rusland van Heden, nr 12, 21 maart 1937, Rusland van Heden, nr 13, 24 juli 1937, Rusland van Heden, nr 14, 31 juli 1937, Rusland van Heden, nr 19, 4 september 1937, Rusland van Heden, nr 2, 8 januari 1938, Rusland van Heden, nr 7, 12 februari 1938, Rusland van Heden, nr 8, 19 februari 1938, Rusland van Heden, nr 9, 26 februari 1938, Rusland van Heden, nr 14, 2 april 1938, Rusland van Heden, nr 24, 11 juni 1938 en Rusland van Heden, nr 26, 25 juni 1938

waren na de royementszaken verder verslechterd en de vereniging zag weinig kansen meer op samenwerking met de partij. Het beleid van de vereniging werd daarmee minder tweeledig en meer vijandig:

‘Het congres van de grootste arbeiderspartij in dit land, de S.D.A.P., bekrachtigde in deze haar veranderende zienswijze door een besluit, waartegen slechts een kleine minderheid van wereldvreemde idealisten zich nog kantte. Voor deze lieden was de verandering, die zich in de zienswijze van de overgrote meerderheid had voltrokken, nog véél te snel gegaan, ze hebben de ontwikkeling niet bij kunnen houden en spreken ook thans nog met dezelfde woorden en dezelfde diepe overtuiging als tien, twintig jaar geleden... [...] Inderdaad, lenigheid van geest is niet de sterkste zijde van deze lieden; ze leven volkomen in het verleden, negéren de feiten en blijven hopeloos met hun zienswijze ten achter.’⁷²

In *Rusland van Heden* verschenen tot maart 1936 63 artikelen over de SDAP en de royementsskwetsies, waarvan een aanzienlijk deel grote artikelen waren, van een of meerdere pagina's. Nadat de discussie over de royementen wat bedaard was, publiceerde de VVSU weinig meer over de SDAP. In *Rusland van Heden* verschenen over die partij, na maart 1936, toen de discussies omtrent royement afgedaan waren, slechts 19 artikelen. Dit waren vooral korte artikelen met kritieken op SDAP-leden of het SDAP-dagblad *Het Volk*.⁷³ De royementen vanuit de SDAP zorgde er waarschijnlijk voor dat de VVSU vanaf dat moment weinig tot geen nieuwe sympathisanten vanuit de SDAP meer kon overhalen om zich in te zetten voor de vereniging. Leden van de SDAP zaten er immers niet op te wachten om geroyeerd te worden uit hun eigen partij. Hierdoor was er voor de vereniging weinig reden om daarna opnieuw toenadering te zoeken tot de SDAP.

1.2 De NSB

Het beleid van de vereniging ten aanzien van de NSB week iets af van de CPN-lijn. Op ideologisch vlak volgde de VVSU de lijn van de CPN door het fascisme aan te vallen, maar in de uitvoering werd daarbij de NSB nauwelijks expliciet behandeld bij de VVSU. De NSB werd veelal omschreven als een voorbode of extensie van het Duits fascisme, waarbij de kritiek van de vereniging zich vooral op

⁷² *Rusland van Heden*, nr 11, 14 maart 1937.

⁷³ Geïllustreerd weekblad *Nederland-Rusland*, nr 2, 10 januari 1937, Geïllustreerd weekblad *Nederland-Rusland*, nr 11, 14 maart 1937, Geïllustreerd weekblad *Nederland-Rusland*, nr 13, 24 juli 1937, Geïllustreerd weekblad *Nederland-Rusland*, nr 14, 31 juli 1937, Geïllustreerd weekblad *Nederland-Rusland*, nr 19, 4 september 1937, *Rusland van Heden*, nr 2, 8 januari 1938, *Rusland van Heden*, nr 7, 12 februari 1938, *Rusland van Heden*, nr 8, 19 februari 1938, *Rusland van Heden*, nr 9, 26 februari 1938, *Rusland van Heden*, nr 14, 2 april 1938, *Rusland van Heden*, nr 24, 11 juni 1938 en *Rusland van Heden*, nr 26, 25 juni 1938.

laatstgenoemde richtte, en maar zelden op de NSB zelf. Dat is opmerkelijk, omdat de CPN juist veel aandacht besteedde aan de NSB en die partij ook expliciet bekritiseerde. De houding van de CPN ten aanzien van de NSB was duidelijk: de CPN was tegenstander van het fascisme en riep op tot verzet tegen de NSB. Op de voorpagina van *De Tribune* van 11 maart 1936 plaatste de CPN:

‘Hitler dreigt met oorlog. Manifest der Communistische Partij Nederland.

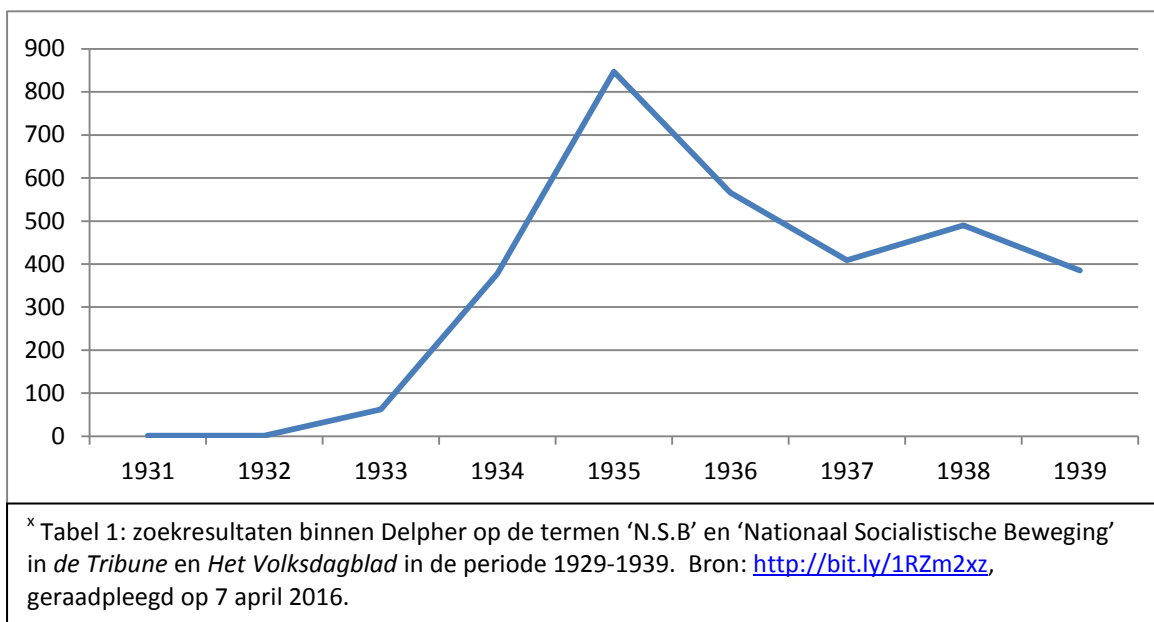
AAN DE NEDERLANDSE ARBEIDERS!

AAN ALLE VRIENDEN VAN DE VREDE!

AAN ALLE TEGENSTANDERS V.H. FASCISME!

[...] De N.S.B. voert in Nederland de bevelen van het Duitse fascisme uit. [...] Wie voor de vrede is moet daarom eisen, dat tegen de N.S.B., de bondgenoot van de oorlogsdrijvers, met de krachtigste maatregelen wordt opgetreden.’⁷⁴

De CPN besteedde veel aandacht aan de NSB. In de periode van 1929 tot 1939 verschenen er 3139 artikelen in *De Tribune* en *Het Volksdagblad* waarin er verwezen wordt naar een nationaalsocialistische partij [zie figuur 1]. In veel gevallen gaat het hier om de Nederlandse NSB, in sommige gevallen over partijen in het buitenland, zoals de Deense Nationaal-Socialistische Arbeiderspartij.⁷⁵

⁷⁴ De Tribune, nr 120, 11 maart, 1936, via www.delpher.nl/nl/kranten, geraadpleegd op 29 maart 2016.

⁷⁵ De Tribune, nr 213, 3 augustus 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464405:mpeg21:a0092>, geraadpleegd op 29 maart 2016.

De dagbladen van de CPN publiceerden veel over de NSB, met als hoogtepunt gemiddeld minstens twee berichten per dag in 1935. De gedragingen van de NSB in Nederland hielden de CPN erg bezig. De NSB werd omschreven als een verlenging of vertakking van het 'Hitler-fascisme'. Het partijbestuur van de CPN hoopte in Nederland een front te vormen tegen de NSB met de SDAP:

'De C.P.N. wijst op de verheugende resultaten, die de samenwerking der anti-fascistische krachten in een land als Frankrijk heeft geboekt, waar aan het fascisme daardoor ernstige slagen zijn toegebracht. De bedreiging van de onafhankelijkheid van Nederland van de zijde van het fascistische Duitsland, maakt het tevens tot een belang van de eerste orde, dat de N.S.B. – deze voorpost van het Hitler-fascisme in Nederland – wordt teruggedrongen.'⁷⁶

De berichten in *De Tribune* over de NSB liepen wat betreft onderwerpen uiteen. Zo verschenen er meerdere artikelen waarin (vermeende) misstanden van de NSB ter sprake kwamen, zoals het omkopen van winkeliers in ruil voor partijsteun of stemmen.⁷⁷ In de dagbladen werden ook veel verslagen gedaan van NSB- bijeenkomsten en -vergaderingen, zoals een vergadering in Valthermond op 3 maart 1937. Daarbij kopte *De Tribune* 'Geen belangstelling voor de NSB' en schreef: '[d]at er hier niet veel belangstelling meer is voor de NSB, bleek wel uit de opkomst: ongeveer 50 personen waren aanwezig, voor het merendeel nog wel tegenstanders.'⁷⁸ De kritiek op de NSB richtte zich dus zowel op de ideologie als op de activiteiten van de partij.

De VVSU bekritiseerde vanaf 1933 het fascisme in *Rusland van Heden*.⁷⁹ Deze kritiek richtte zich vooral op de burgeroorlog in Spanje en de opkomst van Hitler in Duitsland. Zo verschenen er in 1938 twee volledige edities van *Rusland van Heden* over respectievelijk fascisme in Europa, en de Spaanse burgeroorlog.⁸⁰ De vereniging nam daarbij duidelijk stelling in tegen het fascisme. Over de NSB zelf was de vereniging veel minder expliciet, daarover verschenen slechts een paar artikelen. In de gevallen dat die partij wel ter sprake kwam in *Rusland van Heden*, betrof het vaak een artikel dat grotendeels over het (Duits of Spaans) fascisme ging en niet specifiek over de NSB. In het overgrote deel van edities van *Rusland van Heden* werden cartoons over het fascisme, nazisme, Hitler en de

⁷⁶ De Tribune, nr 120, 11 maart, 1936, via www.delpher.nl/nl/kranten, geraadpleegd op 29 maart 2016.

⁷⁷ De Tribune, 8 december 1934 en De Tribune, nr 134, 23 maart 1935, via www.delpher.nl/nl/kranten, geraadpleegd op 7 april 2016.

⁷⁸ De Tribune, nr 113, 4 maart 1937, via www.delpher.nl/nl/kranten, geraadpleegd op 7 april 2016.

⁷⁹ Rusland van Heden, maart 1933, Rusland van Heden, september 1933 en Rusland van Heden, oktober 1933.

⁸⁰ Rusland van Heden, 9 april 1938 en Rusland van Heden 9 juli 1938.

Spaanse burgeroorlog getoond.⁸¹ Slechts één cartoon ging specifiek over de NSB [zie figuur 1]. Daarin werd de angst voor een grootschalig Europees conflict uitgesproken:

Figuur 1. Cartoon over de NSB, in *Rusland van Heden*, 18 juni 1938.

‘Duitse troepen staan aan de Nederlandse grens gereed, autowegen zijn aangelegd, militaire bruggen geslagen, garnizoenen aan de Nederlandse grens gelegd. Als de oorlogsfakkelt ontbrandt moet men rekenen op een overweldiging van Nederland. [...] De hoogste belangen der volkeren [...] eisen, dat alles wordt gedaan om het Duitse fascisme de weg te versperren tot de overheersing van geheel Europa. Daarom moet in de eerste plaats aan de Nederlandse Seyss-Inquarts, aan de heren van de NSB en aan de kwartiermakers van het Duitse fascisme in Nederland het werk onmogelijk worden gemaakt.’⁸²

Tweemaal reageerde de vereniging wel expliciet op berichten van de NSB, onder andere op een bericht uit het NSB-blad *Volk en Vaderland*. Daarin beweerde de NSB dat er een Russisch plan was om West-Europa te vernietigen.⁸³ De VVSU noemde daarin ‘de heren van “Volk en Vaderland” [...] de fascistten in Nederland, (je kunt moeilijk zeggen “Nederlandse fascistten”, want hun hele geestelijke wapenrusting is “made in Germany”)’.⁸⁴ Een citaat uit *Volk en Vaderland* volgde, waarna het artikel verder ging: ‘Dit betekent, in gewoon Hollands omgezet, Nederland moet een vazalstaat worden van Hitler-Duitsland, moet zich aansluiten bij de politiek van desperado’s als Mussolini en van Hitler.’⁸⁵ De focus verschoof daarmee van de NSB naar Hitler en Mussolini en het artikel eindigde met een oproep tot vereniging van antifascisten ‘tegen oorlog en barbarisme’ in algemene zin.

Ook in een artikel uit 1935 met als titel ‘Brutaal als “de beul”; de hysterische woede-uitbarstingen der fascistten in Nederland’ gaf de VVSU haar mening over de NSB.⁸⁶ Hierin werden

⁸¹ Bijvoorbeeld *Rusland van Heden*, maart 1938, *Rusland van Heden*, 10 februari 1935, *Rusland van Heden*, 26 maart 1938 en *Rusland van Heden*, 20 augustus 1938.

⁸² *Rusland van Heden*, 18 juni 1938.

⁸³ *Rusland van Heden*, 17 november 1935.

⁸⁴ Idem.

⁸⁵ Idem.

⁸⁶ *Rusland van Heden*, 8 december 1935.

Hitler-Duitsland en het oorlogsgevaar genoemd, en werd de NSB omschreven als 'de filiaalhouders, de wegbereiders en de wegwijzers voor de legers van Hitler-Duitsland'.⁸⁷ Ook in het artikel 'Hitlers zoet gefluit' uit 1936 kwam de NSB ter sprake als 'kwartiermakers der Hilterbenden'.⁸⁸ De NSB werd dus vooral als extensie van het Duits fascisme gezien, maar daarbij werd het fascisme in algemene zin aangevallen. Kritiek op de NSB vanuit de VVSU was dus een zeldzaamheid, zeker in vergelijking met de hoeveelheid kritiek die de CPN had op de NSB.

Dit verschil in behandeling van de NSB tussen de vereniging en de CPN is te verklaren doordat de vereniging zich in veel gevallen afzijdig probeerde te houden van discussies omtrent Nederlandse partijpolitiek. In *Rusland van Heden* beriep de vereniging zich veelvuldig op haar apolitieke en bovenpartijdige karakter, waardoor specifieke Nederlandse politieke partijen veelal vermeden werden.⁸⁹ De vereniging richtte zich in dit opzicht meer op internationale politiek, waardoor kritieken op de NSB behandeld werden in het bredere internationale kader van kritiek op het fascisme. Uit de publicaties in *Rusland van Heden* is echter niet geheel op te maken waarom de vereniging de SDAP wel zo veelvuldig behandelde in haar blad. Bij die partij besloot de vereniging af te wijken van haar eigen standpunt zich niet met nationale politieke partijen bezig te houden. Om te weten te komen waar deze afwijking door kwam, is het zaak om te kijken wat er zich in deze jaren binnen de vereniging afspeelde.

⁸⁷ *Rusland van Heden*, 8 december 1935.

⁸⁸ *Rusland van Heden*, 15 maart 1936.

⁸⁹ *Rusland van Heden*, nr 23, 9 juni 1935, *Rusland van Heden*, nr 26, 30 juni 1935, *Rusland van Heden*, nr 28, 13 juli 1935, *Rusland van Heden*, nr 31, 4 augustus 1935, *Rusland van Heden*, nr 9, 16 september 1934, 3, *Rusland van Heden*, nr 10, 23 september 1934, 3-4 en *Rusland van Heden*, nr 17, 11 november 1934.

Hoofdstuk 2: kritiek en oppositie

Uit krantenberichten in *Rusland van Heden* is niet volledig te verklaren waarom de VVSU op verschillende punten van de CPN-lijn afweek. De krantenberichten geven enkel de officiële visie van de VVSU weer. Om inzicht te krijgen waarom de vereniging op sommige punten afweek van de CPN-politiek, moet er gekeken worden naar archiefmateriaal waarin er discussie is binnen de VVSU over het beleid van de vereniging. Gekozen is om dit te doen aan de hand van de loopbaan van VVSU-lid Cornelis Rose (1886-1976).⁹⁰ Zijn loopbaan begon als bestuurslid van de VVSU-afdeling in Haarlem. Vanaf juni 1932 nam hij ook plaats in het hoofdbestuur van de VVSU.⁹¹ Na het schrijven van een kritisch verslag over de wijze waarop de VVSU haar reisdelegaties organiseerde, werd Rose in januari 1935 uit de vereniging geroyeerd. Daarvoor had hij contact opgenomen met de interne oppositiebeweging bij de CPN, de Communistische Partij-Oppositie (CPO). Ook werd hij actief voor de 'Oppositie in de VVSU' (hierna *Oppositie*), die deels door de CPO in het leven was geroepen om tegen de bemoeienis van de CPN binnen de VVSU in te gaan.⁹² In 1939 verliet hij de actieve politiek in het geheel.⁹³ Er is gekozen voor het archief van Rose, omdat het een van de weinige archieven van formaat met materiaal over de VVSU en over de oppositiebeweging binnen de VVSU is, en omdat het materiaal binnen de onderzoeksperiode van 1931-1939 valt. Het materiaal in andere archieven is van zeer beperkte grootte, maar wordt waar nodig ook gebruikt. Zo heeft de *Collection Komintern – CPH/CPN* slechts een aantal brieven en brochures omtrent de VVSU, en ook de hoeveelheid materiaal in de *Collectie Nederland, kleine archieven en losse stukken* over de VVSU beperkt zich enkele brochures en andere documenten.⁹⁴ Daarnaast laten de werkzaamheden van Rose in de *Oppositie* de discussies tussen de VVSU en de *Oppositie* zien, evenals de gevolgen van die discussies. Correspondentie van en tussen het bestuur van de VVSU-afdeling in Haarlem, en het algemene verenigingsbestuur geeft inzicht in wat er wel en niet bespreekbaar was binnen de vereniging, en hoe

⁹⁰ Biografie van Rose bij het archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

⁹¹ Brief vanuit VVSU-hoofdbestuur, juni 1932, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam en *Rusland van Heden*, nr 16, 21 april 1935.

⁹² Brieven tussen Rose en het secretariaat van de CPO, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

⁹³ Biografie van Rose bij het archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

⁹⁴ *Collection Komintern – CPH/CPN*, collectienummer ARCH01337, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam en *Collectie Nederland, kleine archieven en losse stukken*, inventarisnummer organisatie 85, collectienummer, ARCH01748, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

de VVSU omging met discussie en kritiek. Hieruit komt naar voren welke discussies er gevoerd werden over het beleid dat de VVSU diende te volgen, en waarom de VVSU in sommige gevallen wel CPN-beleid volgde en in andere gevallen niet.

Over het algemeen was kritiek tot op zekere hoogte binnen de VVSU wel mogelijk. Kritiek op de betrokkenheid van de CPN op het beleid van de vereniging kon zowel komen vanuit CPN-aanhangers die van de vereniging meer een massaorganisatie wilden maken, als vanuit VVSU-leden die geen behoefte hadden aan inmenging vanuit de CPN. De CPN-aanhangers of –leden binnen de VVSU die vonden dat de vereniging nog te veel een CPN-beleid volgde, dachten dat dit het succes als massaorganisatie in de weg stond: zodra de vereniging minder de lijn van de CPN zou volgen, zou de vereniging beter in staat zijn sympathisanten te werven en haar doelen te verwezenlijken. Anderzijds kon de kritiek ook komen van VVSU-leden die vooral een neutrale organisatie wilden, zonder al te veel inmenging van de CPN. De kritiek en de woordkeuze geven in veel gevallen geen uitsluitsel over de onderliggende motivatie van de kritiek. Dat gold ook voor Rose. Zijn kritieken zouden op beide manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Uitlatingen van Rose in zijn afscheidsbrief aan de vereniging doen vermoeden dat Rose wel een CPN-aanhanger was. Rose noemde daarin de VVSU een ‘voorportaal [...] van een nieuwe wereldbeschouwing’, wat duidde op zijn overtuiging van het communisme en de Sovjet-Unie.⁹⁵

Omdat de vorm waarin deze kritiek geuit werd vergelijkbaar was, was het vaak onduidelijk wat de achterliggende reden van de kritiek was. Het verenigingsbestuur tolereerde deze kritiek wel; de opmerkingen werden behandeld en opgenomen in notulen van districtsvergaderingen, in plaats van genegeerd of weggehaald. De CPN greep in deze gevallen ook niet in bij de vereniging. De situatie veranderde zodra de kritiek zich niet tot dit onderwerp beperkte, maar breder werd. Wanneer VVSU-leden kritiek op het handelen van de VVSU en de CPN in het algemeen hadden en dat gingen uiten, kwam hen een roeyement boven het hoofd te hangen. In dezelfde periode roeyeerde de CPN veel leden die zich kritisch uitlieten binnen haar eigen partij, waaronder ook sympathisanten van de CPO.⁹⁶ Critici binnen de vereniging werden veelal neergezet als trotskisten en vijanden van de organisatie, waarmee de stalinisatie van de VVSU ten aanzien van trotskisten duidelijk naar voren

⁹⁵ Brief ‘De V.V.S.U. die de massa heeft getrokken, een ‘party’ die genoeg heeft aan de brokken!’ , in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

⁹⁶ Huib Riethof, ‘De Communistische Partij Oppositie (CPO) 1933-1935’ in *Orgaan van de Nederlandse vereniging tot de beoefening van de sociale geschiedenis*, nr 38 (1970) 28-46, aldaar 45-46 en *De Vrije Tribune*, meerdere edities, plaatsingsnummer IISG ZK 17495, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

kwam. Om te vergelijken hoe opposanten binnen de vereniging precies behandeld werden ten opzichte van opposanten binnen de CPN, dient eerst de oppositiebeweging binnen de CPN nader onderzocht te worden.

De CPO werd eind 1933 door een aantal ontevreden CPN-leden gestart.⁹⁷ De CPO omschreef zichzelf niet als een politieke partij, maar als 'een groep leden en geroyeerde leden van de Communistische Partij Holland.'⁹⁸ De beweging ontstond uit onvrede bij een aantal CPN-leden, die deels kwamen uit het communistische schrijverscollectief 'Links Richten'.⁹⁹ Een deel van die onvrede kwam door de houding van de CPN-leiding ten aanzien van Marinus van der Lubbe, een communist die op 27 februari 1933 de Rijksdag in Duitsland in brand had gestoken.¹⁰⁰ Het partijbestuur beschouwde Van der Lubbe als een handlangers van de nazi's. Dat leidde tot kritiek en onvrede bij een aantal leden, waardoor een groot deel van de schrijvers uit 'Links Richten' stopten met schrijven voor het gelijknamige blad, waarmee het collectief ten einde kwam. Acht (oud-)CPN-leden stelden eind 1933 een uitvoerend comité samen voor een oppositiebeweging binnen de CPN, de CPO, en in januari 1934 verscheen de eerste editie van het CPO-blad *De Vrije Tribune*.¹⁰¹ De beweging publiceerde daarna in anderhalf jaar tijd op onregelmatige basis nog 15 reguliere edities, een aantal 'extra edities', en een informatiebulletin 'uitsluitend bestemd voor leden van de linksche oppositie in de C.P.H.'¹⁰² In mei 1935 hief de beweging zichzelf op. Een deel van de leden sloot zich aan bij een andere communistische organisatie, het Verbond van Communisten (VVC).¹⁰³ Een aantal actievelingen binnen de beweging waren eerder al een andere weg ingeslagen door zich aan te sluiten bij de Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij (RSAP).¹⁰⁴

De kritieken van de CPO op de CPN richtten zich, naast de kwestie rondom Van der Lubbe, op de specifieke uitvoering van CPN-beleid ten aanzien van de NSB en de SDAP, en op de wijze waarop er verslag werd gedaan aan de Komintern.¹⁰⁵ Het was in deze gevallen geen fundamentele kritiek op de houding ten opzichte van de NSB, de SDAP of de Komintern. De CPO was het in dat opzicht eens

⁹⁷ Riethof, 'Partij', 33-38.

⁹⁸ Ibidem, 35.

⁹⁹ Ibidem, 29-36.

¹⁰⁰ Idem.

¹⁰¹ De Vrije Tribune, januari-februari 1934, plaatsingsnummer IISG ZK 17495, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹⁰² De Vrije Tribune, alle edities en 'Informatie-bulletin van de C.P.O.', plaatsingsnummer IISG ZK 17495, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹⁰³ Riethof, 'Partij', 45-46.

¹⁰⁴ Idem

¹⁰⁵ Ibidem, 38.

met het beleid dat de CPN op dat moment voerde. Enkel de uitvoering stond ter discussie, daarvan vond de CPO dat de partijleiding niet besluitvaardig genoeg te werk ging.¹⁰⁶

Het beleid van de Oppositie der VVSU kwam overeen met dat van de CPO. Het blad van de Oppositie der VVSU, het *Informatiebulletin van de Oppositie der VVSU*, was opgezet met hulp van de CPO, die vanaf eind 1934 bezig waren met het vormen van een oppositiebeweging binnen de VVSU.¹⁰⁷ Voor de CPO werden de misstanden binnen de VVSU gebruikt als extra materiaal om de discussie over het handelen van de CPN aan te gaan. De toestanden binnen de VVSU waren geen speerpunten vanaf het begin van de CPO-beweging. Het eerste artikel in *De Vrije Tribune* over oppositie in de VVSU verscheen pas in de tiende editie, die dateerde van 15 januari 1935.¹⁰⁸ Het eerste jaar dat de CPO bestond waren de successen en de reikwijdte van de beweging beperkt, wat bleek uit de kleine oplages en onregelmatige uitgaves van *De Vrije Tribune*.¹⁰⁹ Wellicht hoopte de CPO meer sympathisanten te krijgen door zich te mengen in de discussie binnen de VVSU, aangezien de VVSU op dat moment aanzienlijk meer leden besloeg dan de CPN.¹¹⁰

De eerste discussies over de lijn van de VVSU ontstonden in 1933. In het verslag van de VVSU-districtsvergadering Holland van 17 september 1933 klaagde een lid dat 'de VVSU [...] nog te veel een communistische organisatie is, zooals in veel afd[elingen] is gebleken. Dit moet nu veranderen'.¹¹¹ Tijdens de verkiezingen was er bij een VVSU-vergadering 'door middel van borden propaganda gemaakt voor de CPH' en daarmee schaadde de vereniging haar bovenpartijdige karakter.¹¹² Uit het deelgebied 'Zuid' kwam de kritiek dat de organisatie 'niet neutraal genoeg is. In het bestuur moeten verschillende partijen vertegenwoordigd zijn'.¹¹³ Meerdere districten spraken zich negatief uit over het gebrek aan neutraliteit en bovenpartijdigheid van de vereniging en wilden verandering zien. Dergelijke kritiek kwam vaker voor. Zo plaatste Rose een paar kritische

¹⁰⁶ Idem.

¹⁰⁷ Brieven tussen de CPO en Rose, 25 december, 1934, 8 januari 1935, en 21 januari 1935, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹⁰⁸ *De Vrije Tribune*, nr 10, 15 januari 1935, plaatsingsnummer IISG ZK 17495, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹⁰⁹ Riethof, 'Partij', 41-46 en *De Vrije Tribune*, meerdere edities, plaatsingsnummer IISG ZK 17495, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹⁰⁹ Idem.

¹¹⁰ De Jonge, *Communisme*, 64.

¹¹¹ VVSU, district Noord-Holland, verslag districtenconferentie van zondag 17 september 1933, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹¹² Idem.

¹¹³ Idem.

kanttekeningen bij de houding die de VVSU diende in te nemen tijdens de verkiezingen in dat jaar. Bij het gedeelte 'Hoe stemt de VVSU?' van een toegezonden brief vanuit de vereniging zette hij met potlood grote vraagtekens. Aan de zin 'De VVSU beveelt vanzelfsprekend¹ geen bepaalde lijsten aan, want ze is geen politieke party' voegde hij zelf een voetnootverwijzing en de onderstreping toe. Deze zin kwam na een stuk waarin de vereniging haar doelen voor de verkiezingen uiteen had gezet:

'In de verkiezingsactie is de VVSU niet "neutraal", integendeel, zy komt op voor haar program ter verdediging van de Sovjet-Unie, ze treedt op in de politieke vergaderingen ter bestryding van alle leugens over de Sovjet-Unie, tegen het oorlogs-gestook en voor de opening van diplomatieke en handelsbetrekkingen van Nederland met de UdSSR'¹¹⁴

De tekst die Rose bij zijn toegevoegde voetnoot had gezet, was: 'Blijft alleen nog over de C.P.H. (1 Inderdaad vanzelfsprekend.'¹¹⁵ Rose vond dat dit impliciete stemadvies niet de neutraliteit en bovenpartijdigheid uitstraalde die de vereniging diende te hebben.

De reacties vanuit het verenigingsbestuur op deze kritieken waren vergelijkbaar met de reacties op kritiek in *Rusland van Heden*. De vereniging beriep zich op haar bovenpartijdige karakter. Het aantal CPN-dubbelleden, ook binnen het hoofdbestuur en de districtsbesturen, deed niets af aan de neutraliteit van de vereniging, aldus het bestuur, in verslagen van vergaderingen, informatiebulletins, en brieven aan VVSU-leden.¹¹⁶

Toen er geen gehoor werd gegeven aan de initiële kritieken, besloot Rose om actie te ondernemen. In januari 1934 bedankte hij voor zijn functie als bestuurder en stuurde hij een brief naar de CPO over zijn ervaringen met de VVSU tot dat moment.¹¹⁷ De brief werd daar 'in dank ontvangen' en in *de Vrije Tribune*.¹¹⁸ Rose sloot zich in 1934 aan bij de CPO-beweging en werd vanaf

¹¹⁴ De VVSU tijdens de verkiezingen, maart 1933, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹¹⁵ De VVSU tijdens de verkiezingen, maart 1933, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹¹⁶ Brief 'aan de leden der V.V.S.U. afd. Haarlem', december 1933, VVSU Organisatiebulletin, maart 1933 en verslag landelijke conferentie 15 en 16 april, 1933, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹¹⁷ Brief van Uitvoerend Comité der CPO, 29 januari 1934, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹¹⁸ Idem en *De Vrije Tribune*, plaatsingsnummer IISG ZK 17495, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

januari 1935 gezien als leider van de Haarlemse tak van de CPO.¹¹⁹ Uit de brief die de CPO in januari 1934 terugschreef bleek dat er op dat moment onvrede was binnen de VVSU over de invloed van de CPN. De CPO schreef dat vijf VVSU-leden geroyeerd waren toen ze 'blijk gaven met de Vrije Tribune te sympathiseeren.' 'Wat zegt ge van deze opvatting eener organisatie welke zegt open te staan voor elke klassestrijder ongeacht hoe deze politiek georiënteerd is?' vroeg de schrijver van de brief zich retorisch af in deze brief aan Rose.¹²⁰ De activiteiten van Rose bij de CPO bleven niet onopgemerkt. In december 1934 werd Rose geschorst en voorgedragen om geroyeerd te worden uit de VVSU vanwege een 'vijandig' artikel over de wijze waarop de vereniging de reizen naar de Sovjet-Unie organiseerde.¹²¹ Een aantal VVSU-leden zette een handtekeningenactie op touw in een poging het roeyement tegen te gaan. Daarin kwam de kritiek op de huidige lijn van de vereniging duidelijk naar voren:

'Ondergeteekenden, allen lid van de V.V.S.U., protesteeren er tegen, dat de DEMOCRATIE in onze organisatie steeds meer verdwijnt en dat de BOVENPARTIJDIGHEID van de V.V.S.U. tengevolge van de DICTATUUR van de fractie van de C.P.H. voortdurend minder tot haar recht komt.

Zij eischen daarom de ONMIDDELIJKE INTREKKING van de schorsing van de kameraden NEBBELING en CEES ROSE en van het roeyement van WENTZEL, omdat deze besluiten er tegen den wil van de overgrote meerderheid van de partijloze leden van de V.V.S.U. door de fractie van de C.P.H. zijn doorgejaagd.'¹²²

Zodra het bekend was dat een van de bestuursleden van district Haarlemmerpoort, 'kameraad' Wentzel, geroyeerd werd omwille van kritiek tegen 'de leiding der C.P.H. in de V.V.S.U.', verklaarde het gehele districtsbestuur zich solidair met Wentzel en besloot voltallig op te stappen.¹²³ Nebbeling werd ook genoemd in de brief waarin het districtsbestuur haar ontslag bekend maakte. Hij werd door CPN-leden geschorst, zonder dat het hoofdbestuur daarvan op de hoogte was gesteld, 'omdat

¹¹⁹ 'Linkse arbeiders-organisaties, jaargang 1935', in Huygens ING, via <http://resources.huygens.knaw.nl/rapportencentraleinlichtingendienst/data/IndexResultaten/IndexVensterResulfaat?instantie=Communistische+Partij+Oppositie+%28C.P.O.%29>, geraadpleegd 26 april 2016.

¹²⁰ Brief van Uitvoerend Comité der CPO, 29 januari 1934, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹²¹ Brief van *De Vrije Tribune*, orgaan van de *Communistische Partij Oppositie (C.P.O.)* aan Rose van 25 december 1934 en brief 'De V.V.S.U. die de massa heeft getrokken, een 'party' die genoeg heeft aan de brokken!', in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹²² Pamflet met handtekeningen, 1935, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹²³ Brief 'Aan onze kameraden van de V.V.S.U.', in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

hij o.m. geprotesteerd heeft tegen de dictatuur, die de leiding der C.P.H. over ons, V.V.S.U.-leden, uitoefent!’¹²⁴ Het afgetreden districtsbestuur eiste in de brief ook ‘dat er opheldering gegeven wordt over het geheimzinnige verdwijnen van onzen voormaligen districtssecretaris en hoofdbestuurder, kameraad VOLLINGA’ en evenals over het feit dat alle ‘partijloozen’ in het districtsbestuur recentelijk ‘en bloc zijn afgetreden’.¹²⁵ Met ‘geheimzinnige verdwijnen’ doelde het districtsbestuur op het verdwijnen van Vollinga uit de vereniging. Het was voor de bestuursleden onverklaarbaar waarom Vollinga als bestuurslid was afgetreden en daarna geen kritiek geuit had binnen de vereniging.

Ook Rose zelf reageerde op zijn royementsvoordracht. Op 18 januari 1935 schreef hij een brief als oud-hoofdbestuurder en oud-penningmeester van het district Haarlem, waarvan ook de ongecorrigeerde versie bewaard is gebleven. De gecorrigeerde brief kwam later in het eerste *Informatiebulletin van de Oppositie der VVSU*, dat verscheen op 21 januari, 1935.¹²⁶ De brief was van na zijn schorsing, maar nog voor het royement. Hij vertelde daarin hoe hij zich ingezet had voor de vereniging ‘om al het partykwaad buiten de deur te houden.’¹²⁷ Hij merkte op dat de ‘voorheen boven de party staande organisatie’ in drie jaar was ‘omgebouwd tot een gewonen kommunistische-ophaaldienst die enkele Stalin-bonzen [...] van een Heerengracht-boterham gingen voorzien.’¹²⁸ De uitspraak van Rose kan op twee manieren gelezen worden. Het kan zijn dat Rose zich daarmee uitsprak tegen de stalinisatie die zich zijns inziens binnen de vereniging afspeelde. Rose zou ook de invloed van de CPN in meer algemene zin bedoeld kunnen hebben. Stalinisatie kwam verder niet ter sprake in brieven van Rose, dus het is lastig te bepalen in hoeverre Rose geen CPN-bemoeienis wilde, of een anti-stalinist was. Zowel de kritieken op zichzelf, als het anti-stalinisme zouden zijn royement verklaren. Op de initiatieven om zijn royement tegen te houden reageerde hij: ‘Maak je niet druk jongens. Ik ben verzamelaar op allerlei gebied – ook in rooiementen. [...] een V.V.S.[U].rooiement is ook niet te versmaden.’¹²⁹

¹²⁴ Brief ‘Aan onze kameraden van de V.V.S.U.’, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹²⁵ Brief ‘Aan onze kameraden van de V.V.S.U.’, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹²⁶ Informatiebulletin van de Oppositie der VVSU, nr 1, 21 januari 1935, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹²⁷ Brief ‘De V.V.S.U. die de massa heeft getrokken, een ‘party’ die genoeg heeft aan de brokken!’ , in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹²⁸ Idem.

¹²⁹ Idem.

Zowel Rose als Wentzel waren betrokken bij de organisatie en het verspreiden van het *Informatiebulletin van de Oppositie der VVSU*. Het afgetreden bestuur van Haarlemmerpoort schreef in het blad een stuk over haar redenen om integraal op te stappen. Over de ledenvergadering waar dat gebeurde verscheen een verslag in *De Vrije Tribune*. De redactie van het *Informatiebulletin van de Oppositie der VVSU* liet daarvan weten dat 'de inhoud juist en onpartijdig is weergegeven'. De krant en het bulletin waren beiden opgezet door (sympathisanten van) de CPO; dat hier sprake was van overeenstemming over de inhoud, was dus niet verwonderlijk.

In februari 1935 verscheen er een tweede editie van het *Informatiebulletin van de Oppositie der VVSU*, wat ook de laatste bleek te zijn.¹³⁰ Rose schreef op een kladpapier met aantekeningen over de beweging 'V.V.S.U.-op[p]ositie - eerste nummer zwak'.¹³¹ Het blad was waarschijnlijk niet het succes waarop men gehoopt had; het blad van de CPO bleek in deze periode ook niet erg succesvol.¹³² De oplageaantallen van *De Vrije Tribune* lagen in het district Haarlem tussen de 20 en 25 stuks.¹³³ De oplage van het *Informatiebulletin* was waarschijnlijk niet veel groter en moest het afleggen tegen een oplage van enkele honderden van *Rusland van Heden* in dat district.¹³⁴ Dit alles, gecombineerd met het feit dat de CPO ergens na mei 1935 ophield te bestaan, verklaart waarom er slechts twee edities van uitkwamen.¹³⁵ Met het roeyement van Rose uit de VVSU en de opheffing van de CPO hield ook het archiefmateriaal van Rose op halverwege 1935 omtrent deze organisaties.

De VVSU reageerde in maart 1935 op de bulletins van de Oppositie.¹³⁶ De Oppositie had in een brief hulp gevraagd aan het Internationale Bureau der VVSU om in te grijpen. *Rusland van Heden*

¹³⁰ *Informatiebulletin van de Oppositie der VVSU*, nr 2, februari 1935, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹³¹ Kladpapier, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹³² Riethof, 'Partij', 45-46.

¹³³ Brieven tussen de CPO en Rose, 8 januari 1935, en 21 januari 1935, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹³⁴ *Rusland van Heden* had in deze periode een oplage van zo'n 25000 stuks per week. Van de ledenaantallen per afdeling zijn geen exacte aantallen uit 1935. Het ledenaantal van de afdeling Haarlem lag in 1933 rond de duizend leden. Volgens *Rusland van Heden* groeide dat aantal in de periode 1933-1935, maar zelfs met gelijke aantallen zou het om meerdere honderden oplages van het weekblad in dit gebied gaan. Vos, *Geschiedenis*, 197-201 en 213-226, en *VVSU Holland organisatiebulletin*, maart 1933, in archief Cornelis Rose, collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹³⁵ Het nummer voor het laatste nummer dateerde van 16 mei 1935, maar op de laatste uitgave stond geen datum vermeld. *De Vrije Tribune*, 'De C.P.O. is opgeheven', plaatsingsnummer IISG ZK 17495, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹³⁶ *Rusland van Heden*, nr 10, 10 maart 1935 en *Rusland van Heden*, nr 11, 17 maart 1935.

publiceerde een reactie, waarin stond dat de opposanten zich bij onvrede binnen de vereniging tot het landelijk congres van de VVSU hadden moeten wenden, maar:

‘Inplaats hiervan [...] voert u openlijk propaganda tegen de Sowjet-Unie. Wij voelen ons gedwongen, u te zeggen, dat u uzelf door een dergelijke handelwijze volkomen in het ongelijk hebt gesteld, ja zelfs een dergelijke handelwijze niet van vrienden, maar van vijanden der Sowjet-Unie verwacht kon worden.’¹³⁷

De VVSU weidde twee volledige pagina's aan de Oppositie onder de titel 'De "Oppositie der trotskisten"'.¹³⁸ De Oppositie der VVSU werd gelinkt aan 'het Trotskistisch blaadje van de C.P.O.'¹³⁹ 'Het gebazel van deze mensen', het bulletin van de Oppositie, was volgens de vereniging 'geheel in de lijn van Trotski' en 'Trotskistische hetzers'.¹⁴⁰ De kritieken van de Oppositie op Stalin werden door *Rusland van Heden* omschreven als 'laster', en ook andere kritieken van de Oppositie werden vermeld: '[d]e financiële leiding zou niet deugen, op het zenden van de arbeidersdelegaties zou worden verdiend, de V.V.S.U. is geen bovenpartijdige organisatie en meer van dat fraais'.¹⁴¹

‘De z.g. “opposanten” beweren voorstanders te zijn van een bovenpartijdige politiek van onze organisatie. Dat zeggen zij, nadat zij door hun afdelingen zijn geroyeerd wegens het schenden van de bovenpartijdige politiek en het voeren van een Trotskistische partijpolitiek.’¹⁴²

De oppositiebewegingen werden door de vereniging dus gezien als vijanden van de vereniging, omdat ze zich kritisch uitlieten ten aanzien van de 'waarheden' over de Sovjet-Unie, en omdat ze in lijn zouden zijn met het gedachtegoed van Trotski. Het gestaliniseerde gedachtegoed van de CPN werd hier door de VVSU gevolgd en uitgesproken. Leden die het hier niet mee eens waren, werden weggezet als trotskisten en vijanden van de organisatie en werden voorgedragen voor roeyement. De vereniging zelf zag dit anders:

‘[O]nze leden weten, dat de leiding niets liever wil dan dat zwakheden worden blootgelegd, dat politieke kwesties worden besproken en dat overal de leiding in iedere vergadering erom verzoekt met critiek naar voren te komen, daar er nooit genoeg critiek kan gebracht worden als het maar critiek is,

¹³⁷ Rusland van Heden, nr 10, 10 maart 1935 en Rusland van Heden, nr 11, 17 maart 1935.

¹³⁸ Idem.

¹³⁹ Idem.

¹⁴⁰ Idem.

¹⁴¹ Idem.

¹⁴² Idem.

die onze beweging versterkt. In geen organisatie wordt de democratie zo doorgevoerd, bestaat zoveel gelegenheid tot het brengen van kritiek als in de onze.¹⁴³

De beleidsmatige discussies binnen de VVSU in de jaren 1933-1935 gingen voornamelijk over interne aangelegenheden, zoals de invloed van de CPN binnen de vereniging. De relatie die de vereniging had ten aanzien van de SDAP of NSB werd niet aangedragen als een punt van discussie. Een verklaring hiervoor is dat er tussen de CPO en de CPN al een bredere discussie aan de gang was over de beperkingen van kritiek binnen de CPN, en de relatie tussen de CPN enerzijds en de SDAP en NSB anderzijds.¹⁴⁴ De CPO was het op inhoudelijk vlak grotendeels eens met het CPN-beleid ten aanzien van de SDAP en NSB, maar bekritiseerde vooral de naar hun mening gebrekkige en bureaucratische uitvoering van het beleid.¹⁴⁵ De Oppositie had vanuit de CPO meer als nut om ook binnen de VVSU de beperking van de mogelijkheden tot kritiek bij de CPN aan te kaarten en sympathisanten te werven voor de CPO. De discussies omtrent de SDAP en NSB hoefde niet bij of via de VVSU gevoerd te worden; de CPO voerde die immers al direct met de CPN.

De opkomst en verdwijning van de oppositiebeweging binnen de VVSU laat wel zien dat de VVSU en de CPN sterk verbonden waren. De gebeurtenissen die plaatsvonden binnen de CPN werden gedubbeld binnen de VVSU. De Oppositie der VVSU ontstond in dezelfde periode als de CPO, deels omdat de CPO actief bijdroeg bij het vormen van die beweging binnen de vereniging. Toen in 1932 ontevreden SDAP-ers zich van de SDAP afsplitsten tot de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP), ontstond er geen afsplitsing of oppositie binnen de VVSU.¹⁴⁶ De gebeurtenissen binnen de CPN en VVSU raakten elkaar beduidend meer dan gebeurtenissen binnen de SDAP en de VVSU, wat niet verrassend is gezien de overlap van leden en belangen van de CPN en de VVSU.

Uit de discussies binnen de VVSU blijkt niet waarom de lijn van de vereniging ten aanzien van de SDAP van de CPN-politiek. De houding van de CPN ten aanzien van die partijen stond wel ter discussie tussen de CPN en de CPO, maar daarbij ging het enkel om de uitvoering van dat beleid en niet over het beleid op zichzelf. De lijn die de VVSU voerde ten aanzien van de SDAP en NSB was binnen de vereniging geen onderwerp van discussie. De bredere discussie over de bovenpartijdigheid en de betrokkenheid van de CPN binnen de vereniging zou er aan bijgedragen kunnen hebben dat de

¹⁴³ Rusland van Heden, nr 10, 10 maart 1935.

¹⁴⁴ Ibidem, 38-45.

¹⁴⁵ Riethof, 'Partij', 45-46.

¹⁴⁶ Voerman, *Meridiaan*, 339.

vereniging zich, nadat de oppositiebewegingen ophielden te bestaan halverwege 1935, minder in *Rusland van Heden* schreef over de SDAP na maart 1936. De discussies omtrent de royementen nam toen af. De houding van de vereniging ten aanzien van de SDAP werd waarschijnlijk nauwelijks beïnvloed door deze discussie. De onenigheid omtrent bovenpartijdigheid had enkel betrekking op de rol van de CPN binnen de vereniging. Over de SDAP en de houding ten aanzien van die partij werd niet gesproken in dergelijke debatten. Het is dus zeer onwaarschijnlijk dat de discussie over bovenpartijdigheid de lijn van de vereniging ten aanzien van de SDAP veranderde. Over de NSB werd door de vereniging in *Rusland van Heden* nauwelijks expliciet gepubliceerd, vaak alleen in de bredere context van het opkomende fascisme. Zowel het opkomen als het verdwijnen van de oppositiebeweging binnen de vereniging leek geen effect te hebben gehad op de hoeveelheid of de vorm van publicaties over de NSB, of van de houding van de vereniging ten aanzien van die partij. In geen van deze discussies binnen de vereniging kwam de NSB ter sprake, waarmee het beleid van de VVSU ten aanzien van die partij niet als discussiepunt werd beschouwd binnen de vereniging.

Hoofdstuk 3: kritiek van gedelegeerden

Een van de vaste activiteiten van de VVSU was het organiseren van reizen naar de Sovjet-Unie. Tweemaal per jaar stelde de vereniging hiervoor een delegatie samen, die werden aangeduid met de maand waarin ze vertrokken; de november- of meidelegatie.¹⁴⁷ Deze reizen van ongeveer vier weken naar de Sovjet-Unie moeten voor die tijd een bijzondere ervaring geweest zijn: zowel de lengte als de afstand van een dergelijke reis was uitzonderlijk voor veel Nederlanders. Eenmaal in de Sovjet-Unie aangekomen, begeleidden leden van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie de delegaties. Daar werden de gedelegeerden langs modeldorpen geleid, die tot in groot detail geregisseerd waren, en bestookten ze de reizigers met groeicijfers en statistieken. Daarmee hoopten ze om zowel aanhangers als critici te overtuigen van de successen in de Sovjet-Unie.¹⁴⁸ Deze informatie werd meestal klakkeloos overgenomen door de delegaties. Er is al het een en ander geschreven over de organisatie van deze reizen en de ervaringen van communisten en *fellow travellers*, sympathisanten van de Sovjet-Unie en het communisme die geen lid waren van een communistische partij.¹⁴⁹ De VVSU probeerde in haar delegaties altijd leden van de SDAP te betrekken. Daarmee hoopte de vereniging deze leden over te halen om binnen de SDAP te gaan pleiten om de Sovjet-Unie te erkennen en te steunen. 'In ons voornemen ligt minstens 75% sociaal-democraten te doen deel uitmaken van de a.s. delegatie', zo meldde *Rusland van Heden* in 1935.¹⁵⁰ Hier zaten voor de vereniging wel risico's aan. Een sociaaldemocraat die terugkwam in volle overtuiging van de successen van de Sovjet-Unie was gunstig voor de vereniging. Die kon daarmee andere sociaaldemocraten proberen warm te krijgen voor de VVSU en de Sovjet-Unie. Als een SDAP'er uiterst kritisch terugkwam van zo'n reis en dat liet merken, kon de vereniging daar echter weinig tegen doen.

Dit hoofdstuk onderzoekt de wijze waarop de vereniging uitlatingen van SDAP-leden over Sovjetreizen probeerde te controleren en sturen, ten behoeve van haar eigen doeleinden. Daarbij wordt ook gekeken naar de reactie vanuit de SDAP op de uitlatingen van SDAP-leden die naar de

¹⁴⁷ Rusland van Heden, nr 16, 4 november 1934, Rusland van Heden, nr 23, 23 december 1934 en Rusland van Heden, nr 6, 10 februari 1935.

¹⁴⁸ David Cate, *The fellow-travellers. Intellectual friends of communism*, (New Haven en Londen 1988), 65-139

¹⁴⁹ Over de term *fellow travellers* specifiek: Cate, *Fellow-travellers*, 3-4. Over de reizen en fellow-travellers in het algemeen: Stephen C. Brian, *American 'fellow travelers' and the USSR: 1927-1937* (2000), Michael David-Fox, 'The fellow travelers revisited: the "cultured West" through Soviet eyes' in *The journal of modern history*, Vol. 75, No. 2 (2003) 300-335, Aarsbergen, *Paradijzen* en Cate, *Fellow-travellers*.

¹⁵⁰ Rusland van Heden, nr 6, 10 februari 1935.

Sovjet-Unie waren gegaan, en op de reacties vanuit de vereniging daarop. Dit laat zien in welke mate de reizen van de VVSU, en daarmee activiteiten van de VVSU in het algemeen, effect hadden op de SDAP. Er wordt een onderscheid gemaakt in vier periodes waarin de VVSU probeerde invloed uit te oefenen op de reisdelegaties, namelijk: de periode voorafgaand aan de reizen, de periode van de daadwerkelijke reis, de periode direct na terugkomst in Nederland, en de periode waarin reizigers hun ervaringen over de reizen gingen delen. Voor de eerste periode wordt gekeken naar de manier waarop de vereniging de toekomstige Sovjet-gangers selecteerde en poogde te beïnvloeden. Ze deed dat door de delegaties op specifieke manieren samen te stellen en door reizigers vooraf te informeren. Over de tweede periode, de vorm en inhoud van deze reizen in de Sovjet-Unie zijn al meerdere publicaties verschenen.¹⁵¹ Tijdens de reis had de VVSU geen actieve rol in het beïnvloeden van reizigers; die rol was weggelegd voor de Communistische Partij in de Sovjet-Unie. Omdat dit onderzoek kijkt naar de rol van de VVSU, zullen de gebeurtenissen tijdens de reizen buiten beschouwing worden gelaten. De derde periode was de periode waarin de reizigers net terug waren in Nederland, maar hun verhalen en ervaringen nog niet publiceerden, of erover spraken op bijeenkomsten. Er wordt gekeken op welke manier de vereniging op dat moment invloed probeerde te hebben op wat er verteld moest worden over de reizen. Daarna deden de gedelegeerden veelal verslag van hun reizen, door middel van toespraken of publicaties. Daarbij wordt gekeken naar hoe de VVSU hierop invloed probeerde uit te oefenen. Dit hoofdstuk bekijkt wat er gebeurde voorafgaand en direct na de reis, en wat er gebeurde als SDAP-gedelegeerden zich negatief uitlieten na een dergelijke reis, en hoe de vereniging omging met deze uitlatingen. Dit zal gedaan worden aan de hand van de discussie omtrent de ervaringen van SDAP-lid N. van Sweeden. Het hoofdstuk hierop volgend kijkt wat er gebeurde wanneer reisgedelegeerden lovend terugkwamen van de VVSU-reizen en hoe de vereniging daarmee omging.

3.1 Voorafgaand aan en direct na de reis

Al bij het samenstellen van de reisdelegaties probeerde de vereniging invloed uit te oefenen op wie er meegingen. De reizen werden grotendeels samengesteld uit leden van politieke partijen en andere organisaties. De groep bestond meestal uit 12 tot 16 gedelegeerden. Vooral de SDAP kreeg bij het samenstellen vanuit de vereniging veel aandacht. De vereniging probeerde bij elke delegatie een aantal afgevaardigden van de SDAP te hebben. Er werden pogingen gedaan om SDAP'ers over te

¹⁵¹ Cauter, *Fellow-travellers*, Brian, *American* en David-Fox, *Fellow*.

halen om mee te gaan, soms met redelijke successen. 'Een verblijdend teken is, dat vooral de belangstelling bij [...] de leden van de S.D.A.P. geweldig is toegenomen' schreef de vereniging in 1934 in *Rusland van Heden*, toen er vier SDAP-afgevaardigden meegingen op reis.¹⁵² Het was een behoorlijke stijging ten opzichte van de reisdelegatie van het jaar ervoor, toen slechts één SDAP'er meeging.¹⁵³ De vereniging hoopte echter op meer SDAP'ers. Zo sprak de vereniging de hoop uit dat de mei- en novemberdelegatie van 1935 'minstens 75% sociaal-democraten' zou bevatten.¹⁵⁴ Bij de aanmeldingen voor de delegatie van mei 1935 schreef *Rusland van Heden* dat van de 21 binnengekomen kandidaten, 50% lid was van de SDAP.¹⁵⁵ De aantallen in de uiteindelijke delegaties lagen veelal lager: de meidelegatie van 1935 kende uiteindelijk 5 SDAP-leden.¹⁵⁶

Eenmaal terug van de reis kregen de sociaaldemocratische gedelegeerden een twee pagina tellend document toegezonden met richtlijnen over de berichtgeving van hun reis.¹⁵⁷ De brief met de richtlijnen opende met de volgende tekst:

Waarde Vriend,

Wij gaan van de veronderstelling uit, dat, nu je uit de Sovjet-Unie bent teruggekeerd, je eerlijke en vaste bedoeling hebt voor duizende[n] arbeiders de waarheid over de Sowjet-Unie weer te geven en er aan mede te helpen, nieuwe honderden tot actieve vrienden van de Sowjet-Unie te maken en in de rijen van de V.V.S.U. te betrekken.'¹⁵⁸

Iets daarna volgde de opmerking dat:

'natuurlijk bekend [is], dat je als lid van de S.D.A.P. niet op de vergaderingen van de V.V.S.U. kan spreken, daar je anders in strijd komt met de besluiten van je partij. – Het is geenszins onze bedoeling je in moeilijkheden met je partij te brengen.'¹⁵⁹

De brief vervolgde met een reeks mogelijkheden waar de reizigers wel konden spreken. Volgens de VVSU was het 'van het allergrootste belang [is], dat je ook alle mogelykheden benut.'¹⁶⁰ Zo wilde de

¹⁵² *Rusland van Heden*, nr 16, 4 november 1934.

¹⁵³ *Rusland van Heden*, nr 7, november 1933.

¹⁵⁴ *Rusland van Heden*, nr 10, 10 maart 1935 en *Rusland van Heden*, nr 6, 10 februari 1935.

¹⁵⁵ *Rusland van Heden*, nr 15, 14 april 1935.

¹⁵⁶ *Rusland van Heden*, nr 23, 9 juni 1935.

¹⁵⁷ 'Richtlijnen over de berichtgeving van de Nov.degelatie' in Collectie Reis sociaal-democratische gedelegeerden naar de Sovjet-Unie, collectienummer ARCH00486, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹⁵⁸ *Idem.*

¹⁵⁹ *Idem.*

vereniging dat de reisgedelegeerden hun verslagen instuurden naar allerlei kranten, ook naar kranten 'waarvan je vooruit reeds veronderstelt, dat zy je bericht niet zullen opnemen', in de hoop dat ze het alsnog zouden publiceren. Ook wilde de vereniging dat de reizigers hun verhaal vertelden op de radio en bij vergaderingen van de bedrijven of vakbonden. Daarvan wilde het verenigingsbestuur dan weer verslagen ontvangen. De reiziger kreeg nog een aantal exemplaren van *Rusland van Heden* toegezonden, waarvan de VVSU hoopte dat de reiziger ze zou verspreiden 'in je kring van je bekenden of collega's of op de vergaderingen te ve[r]kopen.'¹⁶¹

De gestencilde werken zonder persoonlijke aanhef werden naar meerdere reisgedelegeerden toegezonden. Het is zeer goed mogelijk dat de andere reizigers ook dergelijke richtlijnen toegezonden kregen, maar dan zonder het stuk tekst dat specifiek over de SDAP ging. Uit deze richtlijnen blijkt dat de vereniging een expliciet en actief beleid voerde wanneer het ging om de reisverslagen. De vereniging hoopte dat de informatie die in de Sovjet-Unie was opgedaan, werd overgenomen en op zoveel mogelijk momenten verspreid werd onder zoveel mogelijk mensen. Dit zou helpen met het uiteindelijke doel om meer leden te werven voor de VVSU. Het doel van de reizen was niet enkel het overtuigen van de gedelegeerden, maar ook het door de gedelegeerden laten verspreiden van 'Sovjet-waarheden' binnen diens partijen, vakbonden en andere reeds aanwezige netwerken, in een poging Sovjet-aanhangers te binnen te halen en VVSU-leden te werven.

3.2 Negatieve reisverslagen

Het lukte de VVSU vaak om de sociaaldemocratische gedelegeerden zover te krijgen dat ze na de reis in Nederland de Sovjetpropaganda gingen verkondigen. Niet iedereen kwam echter overtuigd terug van de reizen. De reactie van de vereniging op negatieve uitlatingen van gedelegeerden leek veel op de reactie van de CPN op kritiek.¹⁶² Op kritiek reageerden beide organisaties heftig, veelal door te stellen dat de criticus het allemaal verkeerd begrepen had en dat men probeerde de Sovjet-Unie in een kwaad daglicht te zetten. Kritiek op de reizen kreeg vanuit de vereniging vergelijkbare repliek. Dit kwam duidelijk terug in de discussie rondom het reisverslag van de SDAP'er N. van Sweeden. Van

¹⁶⁰ Idem.

¹⁶¹ 'Richtlijnen over de berichtgeving van de Nov.degelatie' in Collectie Reis sociaal-democratische gedelegeerden naar de Sovjet-Unie, collectienummer ARCH00486, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

¹⁶² Voerman, *Meridiaan*, 408-435.

Sweeden ging in 1933 mee op een reis van de VVSU, maar raakte daarbij niet overtuigd van de successen van de Sovjet-Unie. Hij deelde zijn ervaringen met *Het Volk* in een ingezonden brief:

‘Terug uit Rusland waar ik 4½ week vertoefde, als lid van een delegatie, uitgezonden door de V.V.S.U., gevoel ik mij genoopt, allereerst de houding der delegatie te critiseeren.’¹⁶³

Van Sweeden vertelde dat hij vragen had gesteld aan Russische arbeiders. Andere gedelegeerden suggereerden vervolgens dat Van Sweeden met dergelijke vragen een ‘een politieke bedoeling’ had gehad. Toen hij zich later nogmaals kritisch uitliet in het gezelschap over een ‘leugen’ omtrent ‘sanatoria in Holland’, werd hij voor een ‘spion van Matthijsen’ uitgemaakt.¹⁶⁴ Daarmee verwezen de andere gedelegeerden naar Jan Willem Matthijsen. Deze SDAP’er was in 1932 afgereisd naar de Sovjet-Unie en publiceerde daarover een kritisch reisverslag.¹⁶⁵ Van Sweeden vertelde verder dat alle reizigers een protocol kregen dat ze moesten tekenen. Daarin stond onder andere: ‘Alle sociaal-democratische leiders verspreiden laster over Sowjet-Rusland’.¹⁶⁶ Van Sweeden weigerde dit formulier echter te tekenen, wat op felle kritiek stuitte van de andere aanwezigen. Hij eindigde die alinea met:

‘Wanneer ik de gehele reis niets had gezegd, of braaf mee had gescholden op de sociaal-democratie, dan was ik misschien “een goed kameraad” geweest. Ik kon dat nu eenmaal niet en daarom was ik in ongenade gevallen.’¹⁶⁷

Daarna vervolgde hij met indrukken van de Sovjet-Unie die over het algemeen positief zijn: ‘Er zijn – dat is mijn indruk – in Moscou en Leningrad veel goede dingen tot stand gebracht.’¹⁶⁸ Van Sweeden concludeerde al met al dat ‘de Russische arbeiders het nu beter [hebben] dan onder het Tsarisme, maar dat wil niet zeggen, dat de tekortkomingen verdoezeld moeten worden, zooals men het dikwijls hoort van communisten.’¹⁶⁹ De volgende dag verscheen er een artikel in *Het Volk* van een VVSU-vergadering waarop Van Sweeden gesproken had en ‘zwakke plekken in het sovjet-systeem’ had

¹⁶³ Het Volk, 13 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119362:mpeg21:p010>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁶⁴ Idem.

¹⁶⁵ Jan Willem Matthijsen, *Mijn ontdekkingsreis door Sovjet-Rusland* (Amsterdam 1932).

¹⁶⁶ Idem.

¹⁶⁷ Het Volk, 13 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119362:mpeg21:p010>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁶⁸ Idem.

¹⁶⁹ Idem.

aangewezen.¹⁷⁰ Daarop ontstond 'groot rumoer. Van alle kanten schreeuwde men heftige verwijten naar het podium, vuisten gingen de hoogte in, kortom, het bleek ten duidelijkste, dat deze mensen bij eenige critiek op de Sovjet-Unie, onmiddellijk hun kalmte verliezen. Zij dulden eenvoudig geen kritiek.'¹⁷¹ De gemoederen daalden weer toen de laatste spreker 'de gewone lofuitingen over op Sovjet-Rusland afvuurde en daarbij eenige heftige aanvallen op de sociaal-democratie deed.'¹⁷² De opmerkingen van Van Sweeden werd door deze spreker afgedaan als 'leugens'; 'Van Sweeden [had] niets van de zaak begrepen.'¹⁷³ Ook werd er een reactie ingezonden naar *Het Volk* naar aanleiding van de brief van Van Sweeden, waarin gesteld werd dat Van Sweeden tweeëneenhalve week van de reis ziek was, en 'zodoende niet zooveel als de andere der delegatie heeft kunnen onderzoeken', een argument dat ook voorkwam in het artikel over de bijeenkomst in *De Tribune*.¹⁷⁴ *De Tribune* meldde wel de kritieken die de spreker erna had op Van Sweeden, maar de toespraak van Van Sweeden zelf bleef onvermeld.¹⁷⁵

De initiële reactie vanuit de VVSU op Van Sweeden was vergelijkbaar met de reactie op kritieken vanuit de SDAP: men diende geen kwaad woord over de Sovjet-Unie te spreken, anders had men het verkeerd begrepen, of was men bezig met een leugens- en lastercampagne tegen de Sovjet-Unie. In de richtlijnen van november 1935 raadde de VVSU SDAP-gedelegeerden actief af om te spreken op VVSU-bijeenkomsten, om royementen te voorkomen.¹⁷⁶ In november 1933, wanneer Van Sweeden naar de Sovjet-unie reisde, was hier nog geen sprake van en werd Van Sweeden aanvankelijk gewoon uitgenodigd om verslag te doen van zijn reis. Gezien zijn kritieken en de reactie van de VVSU daarop, werd hem dat waarschijnlijk niet in dank afgenomen.

De vereniging besloot een poging te doen om het verhaal van Van Sweeden over een andere boeg te gooien. In *De Tribune* verscheen een artikel rondom een verklaring van Van Sweeden met

¹⁷⁰ Het Volk, 14 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119364:mpeg21:p009>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁷¹ Het Volk, 14 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119364:mpeg21:p009>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁷² Idem.

¹⁷³ Idem.

¹⁷⁴ Het Volk, 18 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119369:mpeg21:p004> en *De Tribune*, 23 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464224:mpeg21:p004>, beiden geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁷⁵ *De Tribune*, 23 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464224:mpeg21:p004>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁷⁶ 'Richtlijnen over de berichtgeving van de Nov.degelatie' in Collectie Reis sociaal-democratische gedelegeerden naar de Sovjet-Unie, collectienummer ARCH00486, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

daaronder de handtekening van Van Sweeden.¹⁷⁷ In het stuk stond dat Van Sweeden het ‘allemaal niet begrepen had’, omdat ‘de invloed der anti-sovjet-ophisting, zooals die jarenlang door de sociaaldemocratische pers werd gevoerd, dezen arbeider hebben belet om de fundamenteele feiten van de socialistischen opbouw in de Sowjet-Unie in voldoende mate te begrijpen.’¹⁷⁸ Een dag later verscheen er een reactie op deze brief in *Het Volk* onder de kop: ‘Ergerlijke vervalsching. “Tribune” publiceert een nooit opgestelde en onjuiste verklaring’, waarin de brief met handtekening van Van Sweeden een vervalsing werd genoemd.¹⁷⁹ Van Sweeden stuurde later zelf ook nog een brief naar *Het Volk*, waarin hij inging op de verklaring, en op de algehele omgang met zijn kritiek vanuit de VVSU.¹⁸⁰ In die brief stelde Van Sweeden dat Vanter de verklaring vervalst had en dat Vanter het stuk ook voor *Rusland van Heden* wilde gebruiken.¹⁸¹ Hij merkte nog op over de reactie van de VVSU omtrent de reizen:

‘Een ding staat voor mij vast: Als je terugkomt en je spreekt naar hun zin, dan ben je de man. Doch o wee wanneer je een minder gunstig oordeel velt, dan ben je onbetrouwbaar.’¹⁸²

Van Sweeden wilde het hierbij laten: ‘Op verderen laster der communisten ga ik niet in, daar ik mijn tijd beter kan besteden.’¹⁸³ Hij sloot af met de aankondiging van een avond waarop hij zijn bevindingen in de Sovjet-Unie zou bespreken, die deels georganiseerd werd door leden van de VVSU.

Er vallen twee zaken op aan deze discussie tussen Van Sweeden en de VVSU. Ten eerste reageerde de vereniging aanvankelijk vergelijkbaar op Van Sweeden als op andere SDAP-kritieken. De vorm van de discussie escaleerde toen er ophef ontstond over de verklaring die in *De Tribune* verschenen was. Dit zorgde ervoor dat er meer reactie en kritiek op de VVSU kwam, omdat de verklaring snel als vervalsing werd afgedaan door de SDAP. Vanter probeerde het incident later nog te marginaliseren op een VVSU-bijeenkomst, waar verslag van werd gedaan in *De Tribune*:

¹⁷⁷ De Tribune, 28 december, 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464227:mpeg21:p004>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁷⁸ De Tribune, 28 december, 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464227:mpeg21:p004>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁷⁹ Het Volk, 29 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119386:mpeg21:p010>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁸⁰ Het Volk, 11 januari 1934, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119404:mpeg21:p006>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁸¹ Het Volk, 11 januari 1934, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119404:mpeg21:p006>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁸² Idem.

¹⁸³ Idem.

‘Vanter legde ook nog in het kort precies uit, wat er waar is, van hetgeen v. Sweeden in “Het Volk” liet publiceren omtrent het valsch gebruiken van diens “goede naam”, onder een verklaring betreffende v. Sweeden’s indruk uit de Sowjet-Unie. De verontwaardigde stemming, die er toen onder de bezoekers heerschte, moet een waarschuwing zijn voor dergelijke domme elementen, die zich laten gebruiken voor een politiek, waarvan zij zelf de draagwijdte niet kunnen overzien. Echter, de lastgevers beseffen wel degelijk wat zij doen, maar men behoeft alleen maar het enthousiasme te zien dat er voor de S.-U. groeit, om te begrijpen, dat deze soort heeren misschien wel de ontwikkeling kunnen remmen, maar niet tegenhouden.’¹⁸⁴

Wat ook opviel in de discussie tussen Van Sweeden en de VVSU, is dat de CPN er een actieve rol in had. De verklaring en uitgebreide verslagen van VVSU-vergaderingen verschenen in *De Tribune*, waarmee de CPN het debat faciliteerde voor de VVSU. De lijn tussen de VVSU en de CPN vervaagde daarmee wat meer. De inhoud van *De Tribune* stond onder directe controle van de CPN en de wijze waarop ingezonden stukken en vergaderingen van de VVSU werden beschreven, bepaalde de wijze waarop de discussie verder verliep. Het weglaten van de toespraak van Van Sweeden in het verslag in *De Tribune* was een duidelijke keuze; het wat uitgebreider beschrijven van die toespraak in *Het Volk* ook.¹⁸⁵ Beide kranten probeerden op deze manier het debat naar eigen hand te zetten. Zowel de VVSU als de CPN hadden er baat bij als de ophef rondom Van Sweeden snel werd afgehandeld. Het feit dat *Rusland van Heden* in deze periode slechts maandelijks verscheen, droeg waarschijnlijk bij aan de reden waarom de verklaring van Van Sweeden gepubliceerd werd in *De Tribune*.

In het kort probeerde de VVSU in alle stadia van de reis naar de Sovjet-Unie de meningen van gedelegeerden te beïnvloeden. De reizen moesten zowel de gedelegeerden overtuigen als nieuwe leden werven, waardoor nadruk bij de samenstelling lag op leden van verschillende partijen en vakcentrales, en in het bijzonder op leden van de SDAP. Bij terugkomst dienden de gedelegeerden op alle mogelijke plaatsen via al hun mogelijke netwerken lovende verhalen over de Sovjet-Unie houden. De VVSU probeerde daarbij te helpen door brochures en pamfletten te laten drukken van lovende reisverslagen. Gedelegeerden die kritisch waren over de Sovjet-Unie, hadden het niet

¹⁸⁴ De Tribune, 9 januari 1934, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010482483:mpeg21:p008>; geraadpleegd op 18 mei 2016.

¹⁸⁵ Het Volk, 14 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119364:mpeg21:p009> en De Tribune, 23 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464224:mpeg21:p004>, beiden geraadpleegd op 18 mei 2016.

begrepen en werden als vijanden van de vereniging beschouwd door hun leugens en laster.¹⁸⁶ In het geval van Van Sweeden probeerde de vereniging zelfs met een mogelijk vervalste verklaringen de kritiek te weerleggen. Dat bleek echter averechts uit te pakken, toen de vervalsing heftige reacties bij de SDAP opleverde. De CPN had een actieve rol in dit debat. Met publicaties in haar eigen blad, *De Tribune*, probeerde de partij de vereniging te begunstigen en de kritiek van de gedelegeerden te bestrijden. De reacties vanuit de vereniging op kritiek waren vergelijkbaar met de wijze waarop de CPN in deze periode met kritiek omging.

De discussie tussen Van Sweeden en de VVSU was een uitzondering. Dergelijke grootschalige discussies, waarbij SDAP-gedelegeerden zich tegen de vereniging keerden, deden zich na Van Sweeden niet meer voor, en dat terwijl er in de meeste delegaties na 1933 meer leden van de SDAP geplaatst waren. Mogelijk beseftte de vereniging dat het meezenden van kritische SDAP-leden een riskante onderneming was, waardoor er na 1933 SDAP-leden meegezonden werden die zeer waarschijnlijk lovend zouden spreken over de Sovjet-Unie. De verhalen van SDAP'ers als Langedijk kregen daarbij wellicht ook zoveel aandacht, om de kritieken van SDAP'ers als Van Sweeden te doen vergeten.

¹⁸⁶ Het Volk, 14 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011119364:mpeg21:p009>, geraadpleegd op 18 mei 2016.

Hoofdstuk 4: kritiek van buitenaf

Het doel van de reizen naar de Sovjet-Unie was om de gedelegeerden van de successen van de Sovjet-Unie te overtuigen. Uit het vorige hoofdstuk bleek dat de vereniging niet altijd succesvol was in het overtuigen van bijvoorbeeld kritische SDAP'ers. In veel gevallen kwamen gedelegeerden wel overtuigd terug, ook SDAP-leden. Dit hoofdstuk onderzoekt wat er gebeurde wanneer deze overtuigde reizigers zich positief uitlieten na een reis naar de Sovjet-Unie en door die uitlatingen in conflict kwamen met de SDAP. Daarbij wordt ook gekeken hoe de VVSU omging met deze overtuigde SDAP-leden en hun reisverslagen. Dit wordt gedaan aan de hand van drie case studies, te weten: de discussie tussen SDAP'er Jan Willem Matthijsen, en schrijver en *fellow traveller* Jef Last; de discussie tussen SDAP-lid Pieter Langedijk en zijn partij; en de discussies omtrent het royement van SDAP-lid Hendrika (Brok-)Troelstra. Het is hierbij opmerkelijk dat de SDAP zich vaker liet verleiden tot het voeren van een discussie met de VVSU over de reizen dan wanneer SDAP'ers zich negatief uitlieten over de reizen, zoals in het voorgaande hoofdstuk. Het lukte de vereniging blijkbaar om de SDAP actief te betrekken in deze debatten over de Sovjet-Unie.

In 1933 publiceerde schrijver Jef Last *Het Stalen Fundament*, een boek met ervaringen en indrukken die hij had opgedaan op een reis naar de Sovjet-Unie.¹⁸⁷ Matthijsen wijdde een recensie aan het boek van Last in *Het Volk*; een recensie die, gezien 'de belangrijkheid van de stof', in drie delen werd gepubliceerd.¹⁸⁸ De drie delen kregen de titels 'Een dichter in Rusland', 'Een dichter aan 't dazen' en 'Een dichter die lastert'.¹⁸⁹ Matthijsen wond er geen doekjes om: het werk van Last was een 'communistische Sovjet-reportage' en een 'communistische beschouwing der waarheid'.¹⁹⁰ Last was volgens Matthijsen 'niet blind en niet dom', maar de 'oncritische Last' 'kijkt niet helder [...] hij ziet armoede voor idylle aan'.¹⁹¹

'Kijk eens, Jef Last, wanneer je ons "In den doolhof der techniek" rondvoert, is het heel gemakkelijk aan te toonen, wat een onbetrouwbare gids je bent en welke onwaarschijnlijkheden je je zoo al op de

¹⁸⁷ Jef C. F. Last, *Het stalen fundament. Reportage over 2500 K.M. zwerftochten door de Oeral. Met circa 50 foto's* (Amsterdam 1933).

¹⁸⁸ J. W. Matthijsen, 'Een dichter in Rusland,' in *Het Volk*, 3 oktober 1933, J. W. Matthijsen, 'Een dichter aan 't dazen', in *Het Volk*, 10 oktober 1933 en J. W. Matthijsen, 'Een dichter, die lastert', in *Het Volk*, 17 oktober 1933.

¹⁸⁹ Idem.

¹⁹⁰ J. W. Matthijsen, 'Een dichter in Rusland,' in *Het Volk*, 3 oktober 1933 en J. W. Matthijsen, 'Een dichter aan 't dazen', in *Het Volk*, 10 oktober 1933

¹⁹¹ J. W. Matthijsen, 'Een dichter in Rusland,' in *Het Volk*, 3 oktober 1933,

mouw hebt laten spelden, die je ons dan nog ter bewondering voorhoudt. [...] Om ons zulke sprookjes te vertellen [...] hoef je niet naar Rusland te gaan. Citeer eenvoudig "De Tribune".¹⁹²

Matthijsen deed het werk van Last af als Sovjetpropaganda. Hij verweet Last dat hij te veel de informatie uit de Sovjet-Unie voor waar had aangenomen, en niet kritisch genoeg was geweest over deze informatie of waar de informatie vandaan was gekomen.¹⁹³

Naar aanleiding van de kritieken van Matthijsen, publiceerde Last een pamflet *Antwoord aan Matthysen! Het stalen fundament*, dat werd uitgebracht bij de VVSU.¹⁹⁴ In het pamflet poogde Last 'de laster- en leugen-kampagne tegen de VVSU' van Matthijsen te bestrijden, voornamelijk met cijfers uit de Sovjet-Unie over de vooruitgang aldaar.¹⁹⁵ Last benadrukte op de eerste bladzijde een belangrijk punt in de discussie tussen hem en Matthijsen:

Wellicht zal de gewone lezer van het Volk daarbij eenigszins verbaasd zijn geweest, dat men aan de behandeling van dit gedaas "wegens de belangrijkheid van de stof" drie maal een halve boekenpagina gewijd heeft. Misschien is hij, ondanks de mededeelingen: "Jef Last kijkt niet helder" en de bewering "dat zelfs feiten noemende communisten, een floers voor de oogen hebben", tot de meening gekomen, dat het boek dat zulk een uitvoerige bestrijding verdient, toch wel eens belangrijk zijn kon.¹⁹⁶

Het was inderdaad opmerkelijk dat de SDAP en Matthijsen zo uitgebreid ingingen op het boek van Last. Een aantal uitlatingen van Last in *Het Stalen Fundament* waren direct gericht aan de SDAP en Matthijsen, waarschijnlijk in de hoop een debat of reactie uit te lokken. Dat had succes, want de SDAP kwam met een uitgebreide reactie. Matthijsen had de kritieken van Last ook kunnen negeren, of slechts een korte reactie of recensie kunnen plaatsen in *Het Volk*. Daar koos hij niet voor, hij schreef juist een uitgebreide reactie op het boek, gezien 'de belangrijkheid van de stof'. De redactie van *Het Volk*, onder toezicht van het bestuur van de SDAP, vond het eveneens belangrijke materie, want ze plaatste de boekbespreking van Matthijsen integraal.¹⁹⁷ De redactie had er ook voor kunnen kiezen om slechts een verkorte versie te publiceren, of de recensie naast zich neer te leggen, maar

¹⁹² J. W. Matthijsen, 'Een dichter, die lastert', in *Het Volk*, 17 oktober 1933.

¹⁹³ Idem.

¹⁹⁴ Jef C. F. Last, *Antwoord aan Matthysen! Het stalen fundament* (1933).

¹⁹⁵ Last, *Antwoord*, 1.

¹⁹⁶ Idem.

¹⁹⁷ J. W. Matthijsen, 'Een dichter in Rusland,' in *Het Volk*, 3 oktober 1933, J. W. Matthijsen, 'Een dichter aan 't dazen', in *Het Volk*, 10 oktober 1933 en J. W. Matthijsen, 'Een dichter, die lastert', in *Het Volk*, 17 oktober 1933.

besloot dat een uitgebreide reactie op dit boek blijkbaar noodzakelijk of gepast was. De SDAP speelde dus een actieve rol in het debat met de VVSU omtrent de reisverslagen.

De actieve rol van de SDAP bleek ook uit haar discussie met SDAP'er Pieter Langedijk. Langedijk was gemeenteraadslid voor de SDAP in Twente en was in 1933 meegegaan op een reis van de VVSU naar de Sovjet-Unie. Hij schreef daarover een uitgebreid reisverslag en hij wilde dat publiceren in *Het Volk*.¹⁹⁸ De partij voelde daar niets voor en publiceerde in *Het Volk* een reactie op het verzoek van Langedijk. Daarin deed men het verslag van Langedijk af als 'poppenkasterij [...] van communistische zijde'.¹⁹⁹ Langedijk zou zich 'in al te naïef vertrouwen, of – wat erger zou zijn – welbewust door communisten op den achtergrond' bezigen met 'ongefundeerde lofuitingen op Rusland'. Kortom, hij bevond zich in 'een communistisch schuitje'.²⁰⁰ Het krantenbericht eindigde met de tekst:

'Wij richten ons met nadruk tot onzen vriend en partijgenoot, die zich op dezen verkeerden weg tot zoover heeft laten meeslepen, en waarschuwen hem, in het belang van zelfrespect en eergevoel: Houd op. Eenmaal was te veel. Tweemaal zou deze fout onherstelbaar maken.'²⁰¹

Er hing Langedijk dus een roeyement boven het hoofd, wanneer hij ervoor zou kiezen om de stukken alsnog te publiceren. Langedijk was inmiddels actief geworden als lid van de VVSU en had daar een bestuurdersfunctie.²⁰² Met hulp van de VVSU publiceerde hij zijn reisverslagen bij de vereniging. De vereniging besloot de titel van het blad te wijzigen, om de nadruk meer te leggen op de discussie met de SDAP. Zo werd de originele, relatief neutrale titel, 'Vier weken in de Sovjet-Unie, indrukken en conclusies van een sociaal-democraat', op de eerste bladzijde geplaatst, terwijl de opslag een veel polariserende titel kreeg: 'Moet een sociaal-democraat de Sowjet-Unie verdedigen?'²⁰³ Langedijk had de VVSU toestemming gegeven om een titel bij de brochure te maken, maar was niet tevreden over de uiteindelijke titel waaronder zijn reisverslag werd aangekondigd. Hij liet in een brief aan de SDAP weten dat hij zich tegen de titel had geprobeerd te verzetten, omdat 'de meningsverschillen over de politiek onzer partij, die na mijn Russische reis tusschen vele partijgenooten en mij zeer zijn

¹⁹⁸ Pieter Langedijk, *Vier weken in de Sowjet-Unie. Indrukken en conclusies van een Sociaal- Democraat. Met een woord vooraf en een naschrift* (1933) 3-7.

¹⁹⁹ Langedijk, *Vier*, 4.

²⁰⁰ Ibidem, 5.

²⁰¹ Ibidem, 7.

²⁰² Ibidem, 4.

²⁰³ Ibidem, 1 en 28-30.

verscherpt, niet zonder noodzaak nog scherper moeten worden gemaakt'.²⁰⁴ Toen de brochure gedrukt werd, met de polariserende titel, kwam de brief van Langedijk aan de SDAP er ook in als nawoord.

Toen de publicatie werd aangekondigd, reageerde men verbaasd in *Het Volk*:

Het wordt hoe langer hoe fraaier.[...] De elementaire eischen van een partijdiscipline blijken voor sommige partijgenooten steeds meer met voeten getreden te worden.'²⁰⁵

Deze 'eischen' waar de SDAP op doelden, waren de gebruiksnormen dat partijdiscussies niet buiten de partij behandeld diende te worden, en dat partijleden zich niet met mantelorganisaties van de CPN bezighielden. Volgens *Het Volk* had Langedijk zich met dit reisverslag hier niet aan gehouden. Een week na het eerste bericht over de brochure meldde *Het Volk*: 'Langedijk gaat uit de partij'.²⁰⁶ Langedijk moest kiezen tussen de VVSU en de SDAP en bedankte voor zijn lidmaatschap van de partij, zij het 'met tegenzin'.²⁰⁷ Bij het uitkomen van de brochure verscheen er op 5 juli 1933 een fors bericht in *Het Volk*. Het artikel opende met de volgende regels:

'De brochure van onzen ex-partijgenoot P. Langedijk, alsnog gemeenteraadslid van Lonneker, is thans verschenen. Het geschrift is volmaakt onbelangrijk. Er is echter in de zenuwachtige dagen, toen de aankondigingen van brochures van partijgenooten regende, de noodige herrie over gemaakt in de burgerpers, onder het toen gebruikelijke opschrift "De onrust in de S.D.A.P." en zoo is er wel aanleiding hier iets over te zeggen.'²⁰⁸

Het reisverslag zelf werd uitgebreid afgedaan als Sovjetpropaganda en men stelde: het 'is het aankijken niet waard'.²⁰⁹ Ook het voorwoord en het slotwoord van Langedijk, de reacties op de SDAP, waren 'geheel onbelangrijk en onbenullig'.²¹⁰ De enige betekenis die de publicatie van Langedijk volgens *Het Volk* had, was dat het bewees 'hoezeer onzer partij gelijk had, toen zij in congres het lidmaatschap van alle Moskou-planetten met het lidmaatschap der partij onvereenigbaar

²⁰⁴ Langedijk, *Vier*, 29-31.

²⁰⁵ Het Volk, 21 juni 1933, 6, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011118239:mpeg21:p010>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

²⁰⁶ Het Volk, 26 juni 1933, 2, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011118246:mpeg21:p002>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

²⁰⁷ Langedijk, *Vier*, 31.

²⁰⁸ Het Volk, 5 juli 1933, 5 via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011118748:mpeg21:p005>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

²⁰⁹ Idem.

²¹⁰ Idem.

verklaarde.²¹¹ Het is opmerkelijk dat *Het Volk* zoveel aandacht besteedde aan een publicatie die ze onbelangrijk en 'het aankijken niet waard' vond. Het laat zien dat de SDAP zich genoodzaakt voelde om uitgebreid op dergelijke publicaties te reageren. Daarbij werd geprobeerd de persoon van Langedijk ook neer te halen. 'Personen met zulke wankele denkbelden zijn een gemakkelijke prooi van de communisten'.²¹² Ook dit is opmerkelijk, omdat Langedijk als gemeenteraadslid voor de SDAP geen onbelangrijke positie had en daarmee niet zomaar afgedaan kon worden als losgeslagen. De wijze waarop de SDAP hier reageerde op kritieken vertoonde enige gelijkenis met de wijze waarop de CPN met kritiek omging: Langedijk had het volgens de SDAP immers allemaal niet goed begrepen en er werd een poging gedaan hem als persoon af te schrijven.

De SDAP verklaarde zelf waarom ze vond dat ze moest reageren op de publicaties van Langedijk en Last. Er waren meerdere leden die brochures over partijzaken wilden gaan publiceren en dat had voor discussie gezorgd in 'de burgerpers'.²¹³ De SDAP voelde zich genoodzaakt hierop te reageren, in een poging de gemoederen te bedaren. De reden was dat de SDAP een beeld van eenheid wilde uitstralen, terwijl er discussie was met en tussen partijleden en het partijbestuur. De SDAP verkeerde in de jaren 1928-1933 in een rumoerige periode, waarin leden werken uitbrachten met kritieken of zich afsplitsten in oppositiebewegingen en nieuwe partijen.²¹⁴ Zo publiceerde een aantal SDAP-leden vanaf 1922 het oppositieblad *De Socialist*, later *De Fakkel*. Dit blad was het partijbestuur een doorn in het oog en zij besloot het blad in 1931 te verbieden.²¹⁵ Uiteindelijk kwam het tot een uittreding van een aantal leden het jaar erna, die toen de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP) oprichtten. De SDAP reageerde tussen 1932 en 1934 veelvuldig op de OSP. In *Het Volk* verschenen 751 berichten waarin de term 'OSP' voorkwam, waarvan het overgrote deel ging over de Onafhankelijke Socialistische Partij.²¹⁶ Aanvankelijk berichtte de krant vooral over het ontstaan van

²¹¹ Idem.

²¹² Idem.

²¹³ Het Volk, 5 juli 1933, 5 via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011118748:mpeg21:p005>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

²¹⁴ B.W. Schaper e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland*, (Amsterdam 1982) 46-49 en 59-67.

²¹⁵ Ibidem, 48.

²¹⁶ Zoekresultaten van 'O.S.P.' in *Het Volk* in de periode 1930-1939, via [http://www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=O.S.P.&facets\[papertitle\]\[\]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspart%C4%B3&facets\[papertitle\]\[\]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspartij&facets\[periode\]\[\]=1|20e+eeuw|1930-1939|&page=1&coll=ddd](http://www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=O.S.P.&facets[papertitle][]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspart%C4%B3&facets[papertitle][]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspartij&facets[periode][]=1|20e+eeuw|1930-1939|&page=1&coll=ddd), geraadpleegd op 25 mei 2016.

nieuwe OSP-afdelingen.²¹⁷ In 1933 schreef de SDAP vaak dat het 'bergafwaarts' ging met de OSP, bijvoorbeeld wanneer er een afdeling was opgeheven, of dat de OSP in de financiële problemen zat.²¹⁸ Het succes van de OSP bleek beperkt. De partij hoopte zetels binnen te halen bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1933, maar dat lukte niet. Dat werd binnen de OSP als een grote klap ervaren.²¹⁹ De partij fuseerde uiteindelijk in 1935 met de Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij (RSAP).²²⁰ De SDAP schreef niet over de RSAP in *Het Volk* en met deze fusie verdween ook de grootschalige kritiek die gericht was aan de OSP.²²¹

Ook wanneer de kritiek van buiten de partij kwam, voelde de SDAP zich geroepen om op vergelijkbare wijze te reageren. Aantijgingen vanuit de hoek van de VVSU dienden blijkbaar bestreden te worden door de SDAP, ongeacht of ze kwamen van SDAP-leden of niet-leden. De discussie met Last was redelijk snel afgedaan; de partij zette het werk van Last af als Sovjetpropaganda en daarmee was het klaar. De discussie met Langedijk liep echter minder soepel af. Langedijk kon in zijn hoedanigheid als gemeenteraadslid van de partij minder snel afgedaan worden als Sovjetpropagandist en communist, omdat dat zou betekenen dat de SDAP dergelijke personen als leden in belangrijke functies had. De aanval werd dus iets minder hard ingezet, maar er werd wel bedreigd met een roeyement.

Deze discussies met SDAP-leden werden door de VVSU aangegrepen om te discussiëren met of over de SDAP. De vereniging gaf hen die sympathiseerden met het gedachtegoed van de vereniging graag de ruimte om die boodschap te verkondigen, zeker als de SDAP het daarbij te verduren kon krijgen. De VVSU bedeelde zich graag een faciliterende rol in dergelijke discussies, door deze personen aan te bieden hun verslagen (alsnog) te publiceren. De reisverslagen en lezingen van

²¹⁷ Het Volk, 7 april 1932, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011116783:mpeg21:p016>, Het Volk, 12 april 1932, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011116790:mpeg21:p002> en Het Volk, 13 april, 1932, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011116792:mpeg21:p005>, allen geraadpleegd op 25 mei 2016.

²¹⁸ Het Volk, 11 januari 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011117251:mpeg21:p00>, Het Volk, 4 maart 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011117342:mpeg21:p010>, Het Volk, 23 maart 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011117374:mpeg21:p006>, allen geraadpleegd op 25 mei 2016.

²¹⁹ Schraeper, *Ideaal*, 62-63.

²²⁰ Ibidem, 46-49 en 59-67.

²²¹ Na 1934 werd de OSP niet meer genoemd in *Het Volk*. De RSAP kwam in de gehele jaren '30 niet voor in *Het Volk*, via [http://www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=R.S.A.P.&facets\[papertitle\]\[\]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspart%C4%B3&page=1&coll=ddd](http://www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=R.S.A.P.&facets[papertitle][]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspart%C4%B3&page=1&coll=ddd) en [http://www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=O.S.P.&facets\[papertitle\]\[\]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspart%C4%B3&facets\[papertitle\]\[\]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspartij&facets\[periode\]\[\]=1|20e+eeuw|1930-1939|&page=1&coll=ddd](http://www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=O.S.P.&facets[papertitle][]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspart%C4%B3&facets[papertitle][]=Het+volk+%3A+dagblad+voor+de+arbeiderspartij&facets[periode][]=1|20e+eeuw|1930-1939|&page=1&coll=ddd), beiden geraadpleegd op 25 mei 2016.

Last en Langedijk werden door de vereniging gepubliceerd en aangekondigd in *Rusland van Heden*.²²² Zo publiceerde het blad een artikel over de lezingen die Langedijk gaf over zijn reis naar de Sovjet-Unie bij de VVSU. De lezingen werden als een succes omschreven in *Rusland van Heden* en *De Tribune*, ook omdat sociaaldemocraten zich erna bij de VVSU zouden hebben ingeschreven.²²³ Een artikel in *Rusland van Heden* sloot af met de opmerking dat het goed was dat sociaaldemocraten lid werden van de vereniging:

‘Dit is het beste antwoord wat er gegeven kan worden aan de heeren leiders van de S.D.A.P. die onze organisatie voortdurend, en tegen beter weten in, willen doorverven als een communistische organisatie.’²²⁴

Hierbij werd ook een link gelegd tussen het belang van de reizen en de algemene discussie met de SDAP. De reizen en de verslagen hadden als doel om sociaaldemocraten te overtuigen van de stellingen die de VVSU verdedigde, zoals de bovenpartijdigheid van haar vereniging en de noodzaak tot erkenning van de Sovjet-Unie. De vereniging kon de vorm van de reisverslagen beïnvloeden, en daarmee de vorm van het debat. Dat bleek bijvoorbeeld uit de discussies rondom de titel van het verslag van Langedijk, waarbij de vereniging een hardere lijn inzette dan Langedijk had verwacht. De vereniging kon met een scherpere titel het debat met de SDAP duidelijker voeren, terwijl dat niet de intentie was die Langedijk aanvankelijk met zijn publicatie had.

Ook in *De Tribune* werd er aandacht aan de brochures besteed.²²⁵ De CPN liet weten dat de publicatie van Last ‘uitermate geschikt is voor een massa-verspreiding’ en een ‘uitstekend agitatie-middel’ was.²²⁶ Ook verscheen er een grote, lovende recensie in het blad over de brochure van Langedijk op 6 juli 1933.²²⁷ Naast het artikel stond ook een korte reactie op het verslag dat *Het Volk* op de brochure gepubliceerd had: ‘Scheldpartij tegen Langedijk. “Het Volk” over zijn brochure.’²²⁸ In *De Tribune* stond dat deze discussies tussen SDAP-leden en haar partij op grote belangstelling

²²² *Rusland van Heden*, nr 3, juni 1933, en *Rusland van Heden*, nr 6, oktober 1933.

²²³ *Rusland van Heden*, nr 6 oktober 1933.

²²⁴ *Rusland van Heden*, nr 6 oktober 1933.

²²⁵ *De Tribune*, 21 juni 1933, 1, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464372:mpeg21:a0008>, *De Tribune*, 3 juli 1933, 4, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464382:mpeg21:p004>, *De Tribune*, 5 juli 1933, 8, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464384:mpeg21:p008>, geraadpleegd op 20 mei 2016.

²²⁶ ‘Twee belangrijke brochures’ in *De Tribune*, 12 december 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464214:mpeg21:p003>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

²²⁷ *De Tribune*, 6 juli 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464385:mpeg21:p003>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

²²⁸ *Idem*.

konden rekenen. Het blad claimde zelfs dat op de dag van het uitkomen van de brochure 'de oplaag van 20.000 brochures uitverkocht' was.²²⁹

Voor de CPN waren deze brochures en de discussies eromheen uitermate handig. De SDAP werd, soms zelfs door haar eigen leden, aangevallen over haar politiek omtrent de Sovjet-Unie, en die critici beriepen zich daarbij vaak op informatie die was opgedaan bij de VVSU. Deze critici brachten op dat moment dus het VVSU-gedachtegoed, dat sterk door de CPN beïnvloed en bepaald was, binnen de SDAP ter sprake. De CPN greep deze momenten ook aan om kritiek te leveren op het doen en laten van de SDAP in algemenere zin. Zo schreef de partij een aankondiging van de brochure van Langedijk onder de titel 'De crisis in de S.D.A.P.' en werd er in een verslag van de reactie op Langedijks brochure kritiek geuit op het beleid van de SDAP.²³⁰

Tot 1935 liepen discussies tussen VVSU-gezinde SDAP-leden en de partij vaak af met het vrijwillig opzeggen van het SDAP-lidmaatschap door de VVSU-sympathisanten. De SDAP had het lidmaatschap van de VVSU als onverenigbaar gesteld met haar eigen lidmaatschap; leden die sympathiseerden met, of dubbellid werden van, de VVSU kozen er zelf veelal voor hun lidmaatschap bij de SDAP te beëindigen. Dit veranderde in 1935, toen werd besloten dat ook het geven of bijwonen van lezingen van de VVSU strijdig was met het belang van de partij en tot royement zou leiden. De discussie hierover tussen een aantal VVSU-gezinde SDAP-leden liep op tot aan de partijtop van de SDAP, en leidde er toe dat er voor het eerst leden uit de SDAP werden geroyeerd wegens hun betrokkenheid bij de VVSU.²³¹ Een van deze geroyeerde leden was Hendrika (Brok-)Troelstra, die veertig jaar lid was van de SDAP, en de zus was van een van de oprichters van de SDAP, Pieter Jelles Troelstra, die in 1930 was overleden.²³² Hendrika Troelstra was meegegaan op een VVSU-reis naar de Sovjet-Unie en wilde over haar ervaringen van die reis vertellen bij een bijeenkomst van de SDAP.²³³ Het partijbestuur zag daar niets in en Troelstra besloot een lezing te houden op een bijeenkomst van

²²⁹ Idem.

²³⁰ De Tribune, 21 juni 1933, 1, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464372:mpeg21:a0008> en De Tribune, 6 juli 1933, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464385:mpeg21:p003>, geraadpleegd op 20 mei 2016.

²³¹ Rusland van Heden, nr 20, 19 mei 1935, Rusland van Heden, nr 21, 26 mei 1935, Rusland van Heden, nr 28, 13 juli 1935, Rusland van Heden, nr 31, 4 augustus 1935, Rusland van Heden, nr 49, 8 december 1935, Rusland van Heden, nr 51, 29 december 1935, Rusland van Heden, nr 3, 19 januari 1936, Rusland van Heden, nr 10, 8 maart 1936, Rusland van Heden, nr 11, 15 maart 1936 en Geïllustreerd weekblad Nederland-Rusland, nr 12, 21 maart 1937.

²³² Veen, 'Gedeputeerde', 51-74.

²³³ Rusland van Heden, nr 28, 13 juli 1935.

de VVSU op 9 juni 1935.²³⁴ Een week later, op 16 juni 1935, besloot het partijbestuur van de SDAP dat deze actie in strijd was met het lidmaatschap van de partij, en Troelstra werd voorgedragen voor royement. Troelstra reageerde hierop met een brief, waarin ze liet weten niet meer voor de VVSU te spreken, indien ze haar verhaal over de reis mocht doen binnen de SDAP.²³⁵ Toen het partijbestuur hier geen gehoor aan gaf, vertelde Troelstra alsnog haar reisverslag bij een bijeenkomst van de VVSU. Ook maakte ze bezwaar tegen haar royement bij de partijraad.²³⁶ Dit bezwaar mocht niet baten: in de partijraad werd het royement van Troelstra alsnog bekrachtigd.²³⁷ Ze besloot zelf de briefwisseling tussen haar en het bestuur, samen met het reisverslag, later nog te publiceren als een losse brochure bij een uitgever, en, opvallend genoeg, niet bij de VVSU.²³⁸

Bij de VVSU werd over het reisverslag van Troelstra en de discussie rondom haar royement juist veel gepubliceerd. Van de lezing werd zelfs een grammofoonplaat gedrukt met de toespraak van Troelstra bij een VVSU-bijeenkomst.²³⁹ *Rusland van Heden* publiceerde meerdere paginagrote interviews met Troelstra over haar ervaringen in de Sovjet-Unie en over de royementskwestie.²⁴⁰ Ook de CPN besteedde aandacht aan de reis van Troelstra. *De Tribune* opende op 4 juni 1935 met een groot artikel over de reis van Troelstra.²⁴¹ Van andere lezingen die Troelstra gaf bij VVSU-bijeenkomsten verschenen verslagen in *De Tribune* en ook over de royementskwestie werd geschreven.²⁴² Voor zowel de VVSU als de CPN was de Troelstra-kwestie een gelegenheid om de discussie met de SDAP weer te doen oplaaien over de (boven)partijdigheid, de houding ten aanzien van de Sovjet-Unie en het socialisme.

²³⁴ Rusland van Heden, nr 23, 9 juni 1935.

²³⁵ Rusland van Heden, nr 28, 13 juli 1935.

²³⁶ Corien Rattink, 'Hendrika Brok-Troelstra' *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, 2 (1987) 158-160, via <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/troelstra-h>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

²³⁷ Veen, 'Gedeputeerde', 51-74.

²³⁸ Brok-Troelstra, *Oordeel*.

²³⁹ Veen, 'Gedeputeerde', 67.

²⁴⁰ Rusland van Heden, nr 23, 9 juni 1935, Rusland van Heden, nr 28, 13 juli 1935, Rusland van Heden, nr 29, 20 juli 1935, Rusland van Heden, nr 31, 4 augustus 1935, Rusland van Heden, nr 32, 11 augustus 1935, Rusland van Heden, nr 8, 23 februari 1936, Rusland van Heden, nr 10, 8 maart 1936, Rusland van Heden, nr 17, 26 april 1936 en Rusland van Heden, nr 32, 9 augustus 1936.

²⁴¹ Veen, 'Gedeputeerde', 67-68 en *De Tribune*, 4 juni 1935, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010481994:mpeg21:p001>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

²⁴² *De Tribune*, 11 juni 1935, 4, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010481998:mpeg21:p004>, *De Tribune*, 25 juni 1935, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010482014:mpeg21:p005> en allen geraadpleegd op 17 mei 2016.

Discussies over de betrokkenheid van SDAP'ers bij de VVSU liepen op tot aan de partijtop. De kwestie lag gevoelig doordat Hendrika Troelstra de zus was van een van de oprichters van de SDAP en daarmee als iemand van aanzien werd beschouwd. Ook werd hiermee de naam van een van de oprichters mogelijk in diskrediet gebracht, wat ook onwenselijk was vanuit het partijbestuur. In de discussie zelf kwam zowel bij het partijbestuur als bij Hendrika Troelstra, Pieter Jelles Troelstra ter sprake. Hendrika Troelstra merkte op dat haar broer 'aan haar zijde zou hebben gestaan', terwijl het partijbestuur probeerde de broer van Troelstra tegen haar uit te spelen; met succes, zo bleek uit het voortkomende royement.²⁴³ Deze royementskwestie verslechterde de relatie tussen de SDAP-top en de VVSU. Vanuit de SDAP gold vanaf dat moment dat elk lid dat zich, op wat voor manier dan ook, bezighield met VVSU-zaken, op een royement kon rekenen. Deze verharde maatregelen bleken nodig om SDAP-leden af te schrikken zich in de contreien van de VVSU te begeven. De VVSU had klaarblijkelijk zoveel succes met het aanspreken en werven van SDAP'ers, dat het partijbestuur van de SDAP zich genoodzaakt voelde om hardere maatregelen te treffen tegen deze leden. In 1935 volgden nog een aantal royementen van SDAP'ers, maar na 1936 waren dergelijke royementen niet meer aan de orde.²⁴⁴ Vanaf dat punt lukte het de VVSU blijkbaar niet meer om SDAP'ers over te halen zich voor de vereniging in te zetten, waardoor er geen SDAP'ers om die reden meer geroyeerd hoefden te worden.

In bovenstaande gevallen bleek de VVSU goed in staat om SDAP-leden of andere VVSU-sympathisanten een platform te geven om hun meningen, kritieken en reisverslagen te uiten. Daarmee kreeg de vereniging de mogelijkheid om de richting en vorm van de discussie te bepalen. Veelal werden er over deze discussies pamfletten of brochures gedrukt, en een veelvoud aan artikelen geschreven, om zoveel mogelijk mensen te bereiken en te betrekken in de discussie. De CPN haakte ook in op dit soort momenten, ook om de discussie met de SDAP te voeren. De partij schreef lovend over de toespraken en reisverslagen van de Sovjet-sympathisanten in haar dagblad *De Tribune* en maakte reclame voor de brochures en pamfletten.²⁴⁵

De SDAP reageerde in de periode voor 1936 scherp op de verslagen over reizen naar de Sovjet-Unie. De SDAP bekritiseerde de sturend georganiseerde reizen van de VVSU en de veelal

²⁴³ Rattink, 'Hendrika', via <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/troelstra-h>, geraadpleegd op 17 mei 2016.

²⁴⁴ Rusland van Heden, nr 10, 8 maart 1936 en Rusland van Heden, nr 11, 15 maart 1936.

²⁴⁵ De Tribune, 21 juni 1933, 1, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464372:mpeg21:a0008>, De Tribune, 3 juli 1933, 4, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464382:mpeg21:p004>, De Tribune, 5 juli 1933, 8, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010464384:mpeg21:p008> en De Tribune, 28 april 1936, 3, via <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010482269:mpeg21:p003>, geraadpleegd op 20 mei 2016.

eenzijdige verslagen ervan. De vorm van de kritieken deed in sommige gevallen zelfs denken aan de wijze waarop de CPN met kritieken omging. De verslagen en kritieken op de SDAP vanuit VVSU-kringen werden vaak van stevige repliek voorzien door de SDAP. Daarbij hoopte de partij de verslagen als Sovjetpropaganda af te doen. In het geval van Last lukte dat goed, omdat de partij daar de aanval volledig kon openen. Als de verslagen van SDAP-leden kwam, werd de situatie lastiger; de SDAP wilde deze personen immers niet wegzetten als communisten, omdat ze daarmee haar eigen reputatie zou schenden. De partij verzachtte de aanpak daarbij iets, maar dreigde wel met het royeren van de desbetreffende leden. Daardoor duurde de discussie langer, waardoor de VVSU en de CPN meer tijd en mogelijkheden hadden om zich in het debat te mengen. Bij de discussies rondom Troelstra liepen de gemoederen zo hoog op dat de SDAP uiteindelijk overging tot royementen. Daarmee eindigde ook de mogelijkheden voor de VVSU om invloed uit te oefenen op de SDAP: activiteiten bij de vereniging leidde vanaf dat moment tot een daadwerkelijk royement uit de partij. De vereniging ging na 1935 bij de SDAP 'in de ban'.²⁴⁶

De discussies tussen de SDAP en de VVSU lieten echter ook zien dat de VVSU niet compleet politiek geïsoleerd was. Tot aan de royementszaken in 1935 voelde de SDAP zich geroepen om te reageren op kritieken vanuit de VVSU. Daarmee kon de VVSU meedoen in een politiek debat tussen haar en de SDAP en was de VVSU dus niet politiek geïsoleerd. De standpunten die de VVSU in deze debatten naar voren bracht, kwamen veelal overeen met standpunten van de CPN. Aangezien de CPN ten delen het beleid van de VVSU kon bepalen, nam de CPN op deze manier indirect, via haar mantelorganisatie, deel aan het politieke debat in het begin van de jaren '30.

²⁴⁶ Rusland van Heden, nr 17, 28 april 1935, Rusland van Heden, nr 20, 19 mei 1935, Rusland van Heden, nr 22, 2 juni 1935, Rusland van Heden, nr 23, 9 juni 1935, Rusland van Heden, nr 26, 30 juni 1935, Rusland van Heden, nr 32, 11 augustus 1935, Rusland van Heden, nr 34, 25 augustus 1935 en Rusland van Heden, nr 1, 5 januari 1936.

Conclusie

‘Wij roepen de leden van de S.D.A.P. [...] op, er bij de leiding van de S.D.A.P. op aan te dringen, dat de uitvoering van dit vonnis[, het roeyement van een SDAP’er, omwille van diens lidmaatschap bij de VVSU,] zal worden opgeschort, totdat het onderzoek van de S.D.A.P. binnen de V.V.S.U. met feiten heeft aangetoond dat dit vonnis gerechtvaardigd zou zijn, waarna ondergetekenden zich mogelijk nog uit de V.V.S.U. vrijwillig kunnen terugtrekken. Doch alléén dàn, als bewezen is, dat de V.V.S.U. een communistisch [is], wat wij ontkennen – Presidium der V.V.S.U.’²⁴⁷

Voor de SDAP was het duidelijk, de Vereniging van Vrienden der Sovjet-Unie was een mantelorganisatie van de CPN die altijd en onvoorwaardelijk het beleid van die partij volgde en uitvoerde. Het eerste deel van dit onderzoek onderzocht in hoeverre de CPN de politieke en beleidsmatige keuzes van de vereniging bepaalde gedurende de periode 1931-1939. Daarna is er onderzocht in hoeverre de VVSU erin slaagde om invloed uit te oefenen op politieke partijen, door reizen die de vereniging organiseerde naar de Sovjet-Unie. Hierbij werd ook gekeken naar hoe de VVSU functioneerde als mantelorganisatie, een organisatievorm die vanaf haar oprichting voor een aantal problematische interne spanningen zorgde. Een mantelorganisatie werd door de CPN beleidsmatig beïnvloed, maar moest los van de partij staan om niet-communisten in te zetten voor communistische doeleinden. Deze niet-communisten werden onderdeel van de organisatie en verzetten zich in sommige gevallen tegen de inmenging van de CPN, waarmee het doel dat de CPN met de organisatie voor ogen had, mogelijk in gevaar kwam.

Over het algemeen was de VVSU een gestaliniseerde mantelorganisatie van de CPN die zoveel mogelijk niet-communisten voor communistische doelen in moest zetten. De vereniging opende de aanval op trotskisten, verheerlijkte Stalin en nam Sovjetpropaganda, veelal kritiekloos, over. Daarmee volgde de vereniging hetzelfde gestaliniseerde beleid als de CPN. Het waren echter ook momenten waarop de VVSU afweek van de CPN-lijn. De VVSU onderhield tussen 1931 en 1935 een tweeledige relatie met de SDAP, waarbij een verzachte lijn van de aanvallende CPN-politiek gecombineerd werd met een poging sociaaldemocraten bij de vereniging te betrekken. Sommige sociaaldemocraten stapten over van de SDAP naar de VVSU of kwamen langs bij vergaderingen, lezingen en andere bijeenkomsten. De SDAP zag hier niets in en besloot in 1935 om SDAP-leden te royeren, wanneer die zich op enige wijze actief maakte binnen de VVSU. De vereniging deed nog een

²⁴⁷ Rusland van Heden, nr 21, 26 mei 1935.

verwoede poging tot toenadering bij de SDAP, maar toen bleek dat het royeren van VVSU-sympathisanten de nieuwe lijn van de SDAP werd, verslechterde de relatie tussen beiden verder. De vereniging liet zich na 1935 enkel nog negatief uit over de SDAP, en dat terwijl de CPN vanaf 1935 juist toenadering zocht tot de sociaaldemocraten, in de hoop een antifascistisch front te vormen. Ten aanzien van de NSB kwam het beleid van de vereniging ongeveer overeen met dat van de CPN, maar de vereniging was bij lange na niet zo expliciet als de CPN. De CPN viel de NSB voortdurend en expliciet aan, maar de vereniging weidde slechts een paar artikelen in *Rusland van Heden* expliciet aan de partij. Vaker werd de NSB genoemd in artikelen die zich in bredere zin negatief uitlieten over het opkomende fascisme, waarbij de partij als extensie van het Duitse fascisme werd neergezet. De kritiek op de NSB werd daarmee ondergebracht in de meer algemene kritiek op het fascisme. De vereniging wilde zich niet te veel met Nederlandse partijpolitiek bemoeien en richtte zich vooral op de internationale politiek.

Uit de discussies die zich in deze periode binnen de vereniging afspeelden bleek niet waarom de vereniging zich wel expliciet en openlijk met de SDAP bezighield, of waarom de vereniging afweek van de CPN-politiek. In de eerste helft van de jaren '30 focuste discussies binnen de vereniging zich vooral op de betrokkenheid van de CPN. Deze kritiek kwam deels van VVSU-leden die de CPN-lijn wilden blijven voeren, maar verwachtten dat de vereniging meer leden binnen kon halen wanneer deze lijn minder expliciet CPN was voor buitenstaanders. Een ander deel van de leden wilde juist dat de CPN zich in het geheel minder met de vereniging bezig hield. De vorm van deze kritieken kwam vaak overeen, waardoor het lastig is te bepalen welke achterliggende reden de motivatie was voor dergelijke kritieken. Toen er in 1934 binnen de CPN een oppositiebeweging, de CPO, ontstond, spiegelde dit zich binnen de VVSU met een Oppositie der VVSU, die deels opgezet werd door de CPO. Een oppositiebeweging vanuit de SDAP, de OSP, die ontstond in 1932, werd niet gespiegeld binnen de vereniging, waaruit bleek dat de VVSU en de CPN sterk verbonden waren met elkaar. De CPO bekritiseerde onder andere de CPN op haar beleid ten aanzien van de SDAP, maar de discussie ging daarbij enkel om de uitvoering van dat beleid, en niet over de relatie die de CPN had ten aanzien van die partijen in het algemeen. De houding ten aanzien van die partijen stond binnen de VVSU niet ter discussie. De kritiek van de Oppositie lag voornamelijk bij de betrokkenheid van de CPN binnen de vereniging.

In pogingen om niet-communisten te overtuigen van de successen van de Sovjet-Unie organiseerde de VVSU reizen naar de Sovjet-Unie. De vereniging hoopte de reisgedelegeerden te overtuigen, zodat die bij terugkomst lovende verhalen over de Sovjet-Unie konden vertellen, om zo

meer leden te krijgen bij de VVSU. De vereniging probeerde zowel vooraf als naderhand de uitlatingen van de gedelegeerden te beïnvloeden. Niet iedereen kwam echter overtuigd terug. Toen een SDAP'er in 1933 kritisch terugkwam van een reis en zich daarover uitliet in *Het Volk*, reageerde de vereniging daar heftig op, wat weer tot heftige reacties vanuit de SDAP leidde. Hieruit bleek dat de vereniging in dergelijke gevallen nauwelijks iets kon doen tegen deze kritische uitlatingen, ook omdat dergelijke gedelegeerden geen lid waren van de vereniging. De CPN mengde zich in het debat door bijvoorbeeld verslagen van VVSU-vergaderingen te plaatsen, evenals een mogelijk vervalste verklaring vanuit de VVSU van de kritische SDAP-gedelegeerde.

Er waren meer gevallen waarin SDAP-leden wel overtuigd terugkwamen van de reizen naar de Sovjet-Unie. De vereniging probeerde hierop in te springen door de reisverslagen te publiceren als brochures of pamfletten. Daarmee kon de vereniging de vorm van het debat bepalen. Zo kreeg de publicatie van SDAP-lid Langedijk een meer gepolariseerde titel mee dan Langedijk voor ogen had door inmenging van de vereniging. De SDAP reageerde in de eerste helft van de jaren '30 uitgebreid op dergelijke verslagen, zeker als daarbij kritiek werd geleverd op de SDAP. Verslagen van niet-SDAP'ers konden vaak makkelijk afgedaan worden als communistische Sovjetpropaganda, maar de situatie bleek lastiger wanneer het verslagen van SDAP'ers betrof. De partij wilde, in een periode van allerlei rumoer binnen de SDAP, partijeensgezindheid uitstralen en wilde daarmee niet te hard van leer trekken tegen haar eigen leden. Hierdoor kon de VVSU zich mengen in de discussie en de discussies over deze reisverslagen aangrijpen om de SDAP in het algemeen te bekritisieren.

In de bestaande literatuur over de CPN veelal gekeken naar mate van politieke isolatie van de CPN zelf in de jaren '30, maar zelden naar de politieke invloed die mantelorganisaties konden hebben. Uit dit onderzoek blijkt dat de VVSU tussen 1931 en 1935 in staat was felle reacties los te krijgen bij de SDAP, en zelfs in staat was om sociaaldemocraten ervan te overtuigen (dubbel)lid te worden bij de vereniging. Daarmee was de VVSU dus niet politiek geïsoleerd. De invloed van de CPN zelf was mogelijk zeer beperkt in deze periode, maar de invloeden van mantelorganisaties niet perse. Aangezien deze mantelorganisaties voor een groot deel door de CPN bepaald beleid ten uitvoer brachten, kan de invloed van CPN-mantelorganisaties gezien worden als indirecte invloed van de CPN. De CPN had deze organisaties immers opgezet om haar reikwijdte te vergroten en uit het verhaal van de VVSU bleek dat dat succes had, niet alleen in zaken als het verspreiden van Sovjetpropaganda, maar ook wanneer het ging om invloed op andere politieke partijen. Het lukte de VVSU in de eerste helft van de jaren 30 om in debat te raken met de SDAP. Er was toen dus geen sprake van een politiek isolement voor organisaties die indirect beleid van de CPN uitvoerden. Meer

onderzoek naar de CPN en haar mantelorganisaties zou verder in kaart kunnen brengen in hoeverre de invloeden van de CPN de politiek in het interbellum beïnvloedden.

De politieke invloed die de vereniging had op de SDAP verdween grotendeels toen de SDAP in 1935 besloot over te gaan tot het royeren van leden die betrokken waren bij de VVSU. De vereniging werd door de SDAP in de ban gedaan, waarna de contacten tussen beiden verslechterden. Toen de discussie tussen de SDAP en de VVSU over deze royementen was bedaard, werd het nagenoeg onmogelijk voor de VVSU om een van haar hoofddoelen nog te vervullen, namelijk het inzetten van niet-communisten voor communistische doeleinden. De vereniging moest het deels hebben van sociaaldemocratische sympathisanten, maar door de royementen waagden SDAP'ers zich niet meer aan een lidmaatschap van, of betrokkenheid bij, de VVSU. Om sociaaldemocraten over te halen, moest de vereniging zich immers flink mengen in discussies met de SDAP, waarbij er zowel toenadering gezocht werd, als heftig bekritiseerd. Dat leverde een spanningsveld op in het beleid van de VVSU richting de SDAP, en tussen de SDAP en de VVSU. Wanneer het lukte om individuele SDAP-leden te overtuigen, verslechterde de relatie tussen de twee organisaties. Daarmee werd het overhalen van meer SDAP'ers steeds lastiger voor de vereniging. Deze vicieuze cirkel van verslechterende relaties eindigde toen de SDAP na twee jaar tot royementen overging. Door deze tweeledige politiek ten aanzien van de SDAP en haar leden had de VVSU zichzelf uiteindelijk buitenspel gezet. Na de royementen was de relatie tussen de vereniging en de SDAP dusdanig verslechterd dat beide organisaties nauwelijks nog aandacht aan elkaar besteedden.

Voor de VVSU gold slechts ten delen dat zij onvoorwaardelijk het beleid van de controlerende organisatie uitvoerden. Vele beleidsmatige keuzes waren bepaald of beïnvloed door de CPN, waarmee een aanzienlijk deel van het beleid van de vereniging in lijn was met dat van de CPN. De momenten waarop de vereniging afweek, lieten echter zien dat de vereniging niet altijd het beleid van de CPN volgde en dat de CPN niet altijd in staat was daar iets aan te veranderen. De verzoeningspolitiek die de CPN vanaf 1935 voerde ten aanzien van de SDAP werd niet overgenomen door de vereniging. Waarschijnlijk dacht de vereniging, of het verenigingsbestuur, dat een dergelijke houdingswisseling ten aanzien van de SDAP weinig nut meer had, gezien de uitkomst van de royementenkwesties. De vereniging bepaalde op dit punt dus haar eigen beleid en dat kon recht tegenover het beleid van de controlerende organisatie staan.

In veel gevallen volgden mantelorganisaties het beleid van hun controlerende organisatie. Het waren echter de punten waarop mantelorganisaties afwijkende keuzes maakten, die ons meer inzicht in de geschiedenis verschaffen, zowel de geschiedenis van zo'n mantelorganisatie, als van de

controlerende organisatie. De afwijkende beleidsmatige keuzes belichtten de pijnpunten van een mantelorganisatie als organisatievorm, en de wijze waarop de controlerende organisatie daarmee omging. Het is daarom, in het belang van een verbeterd inzicht in de geschiedenis, om mantelorganisaties niet als onvoorwaardelijke loopjongens van een organisatie te zien, maar de wisselwerking tussen beiden te analyseren en verklaringen te vinden voor beleidsmatige keuzes en afwijkingen tussen beiden.

Literatuurlijst

Boeken

Aarsbergen, A., *Verre paradijzen. Linkse intellectuelen op excursie naar de Sovjet-Unie, Cuba en China* (Utrecht 1988).

Brian, Stephen C., *American 'fellow travelers' and the USSR: 1927-1937* (2000).

Brok-Troelstra, Hendrika, *Ik vraag uw oordeel.... betreffende mijn roeyement uit de S.D.A.P. en mijn reisindrukken uit de Sowjet-Unie* (Amsterdam 1935).

Caute, David, *The fellow-travellers. Intellectual friends of communism* (New Haven en Londen 1988).

Jonge, A. A. de, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij* (1972).

Langedijk, Pieter, *Vier weken in de Sowjet-Unie. Indrukken en conclusies van een Sociaal- Democraat. Met een woord vooraf en een naschrift* (1933).

Last, Jef C. F., *Antwoord aan Matthysen! Het stalen fundament* (1933).

Last, Jef C. F., *Het stalen fundament. Reportage over 2500 K.M. zwerftochten door de Oeral. Met circa 50 foto's* (Amsterdam 1933).

Matthijsen, Jan Willem, *Mijn ontdekkingsreis door Sovjet-Rusland* (Amsterdam 1932).

Ravesteyn, W. van, *De wording van het communisme in Nederland 1907-1925* (Amsterdam 1948).

Schaper, B.W., e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal-democratie in Nederland* (Amsterdam 1982).

Tucker, Robert C., *Stalin in Power. The revolution from above 1928-1941* (New York en Londen 1990).

Verrips, Ger, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* (1995).

Voerman, Gerrit, *De meridiaan van Moskou. De CPN en de communistische Internationale, 1919-1930* (Groningen, 2001).

Vos, H. de, *Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader van zijn tijd, deel 1* (1976).

Wielenga, Friso, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009).

Artikelen

Buiting, Henny, 'Reve, Gerardus Johannes Marinus van het' in *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, 7 (1998) 181-188.

David-Fox, Michael, 'The fellow travelers revisited: the "cultured West" through Soviet eyes' in *The journal of modern history*, Vol. 75, No. 2 (2003) 300-335.

Groesen, M van, 'Digital Gatekeeper of the past: Delpher and the emergence of the press in the Dutch Golden Age' in *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 38 (2015) 9–19.

Krieken, K. van, 'Using digital archives in quantitative discourse studies: methodological reflections' in *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 38 (2015) 43–50.

Rattink, Corien, 'Hendrika Brok-Troelstra' *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, 2 (1987) 158-160.

Riethof, Huib, 'De Communistische Partij Oppositie (CPO) 1933-1935' in *Orgaan van de Nederlandse vereniging tot de beoefening van de sociale geschiedenis*, nr 38 (1970) 28-46.

Smits, T., 'Problems and possibilities of digital newspaper and periodical archives' in *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 36 (2014) 139–146.

Veen, E.J. van der, 'Een Drentse gedeputeerde en zijn onafhankelijke vrouw' in *Nieuwe Drentse Volksalmanak 2003* (2003) 51-74.

Voerman, Gerrit, 'Culturele vrienden van de Sovjet-Unie. Het Genootschap Nederland-Nieuw Rusland en de Vereniging Vrienden van de Sovjet-Unie' in *Spiegel Historiael*, nr 11-12 (2001) 504-509.

Voerman, Gerrit, 'Nederlandse vrienden van de Sovjet-Unie', in *Thematijdschrift Nederland-Rusland* 3 (2013) 76-79.

Zvagulis, Peter, 'Monitoring anti-minority rhetoric in the Czech print media: A critical discourse analysis' in *Journal of Language and Politics*, 13, 1 (2014) 153-158.

Kranten

Rusland van Heden, meerdere edities, plaatsingsnummers IISG ZK 17416 en PM ZK 61627, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

De Tribune, meerdere edities, via www.delpher.nl/nl/kranten

Het Volk, meerdere edities, via www.delpher.nl/nl/kranten

De Vrije Tribune, plaatsingsnummer IISG ZK 17495, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Archieven

Archief Cornelis Rose, Collectienummer ARCH01212, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Collection Komintern - CPH/CPN, collectienummer ARCH01337, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Collectie Nederland, kleine archieven en losse stukken, inventarisnummer organisatie 85, collectienummer, ARCH01748, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Collectie Reis sociaal-democratische gedelegeerden naar de Sovjet-Unie, collectienummer ARCH00486, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

Overig

'Linkse arbeiders-organisaties, jaargang 1935', in Huygens ING, via <http://resources.huygens.knaw.nl/rapportencentraleinlichtingendienst/data/IndexResultaten/IndexVensterResultaat?instantie=Communistische+Partij+Oppositie+%28C.P.O.%29>, geraadpleegd 26 april 2016.

Blasic, Peter, 'Financiert het Kremlin anti-EU partijen?' in *HP de Tijd*, 5 januari 2015, via <http://www.hpdetijd.nl/2015-01-05/financiert-het-kremlin-anti-eu-partijen/>, geraadpleegd op 3 maart 2016.

Rietveld, Sander, televisieprogramma Zembla *De zoete verleider*, videodocumentaire, via http://www.npo.nl/zembla/21-02-2013/VARA_101306867, geraadpleegd op 3 maart 2016.